

Вадзім КРУТАЛЕВІЧ

ЛЯ ВЫТОКАЎ

Жыватворная сіла ленінскай нацыянальнай палітыкі Камуністычнай партыі, братняй дружбы рускага і беларускага народаў надзвычай ярка праявілася ўжо ў першыя гады сацыялістычнага будаўніцтва. Нараджэнне і станаўленне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі непарыўна звязана з імем Ул. І. Леніна, з бескарыслівай братняй дапамогай рускага народу.

Многа аб гэтым ужо напісана. Але тема далёка не вычарпана. Гаворачы аб стварэнні нашай рэспублікі, гісторыкі звярталіся перш за ўсё да найбольш выдатных падзей. Гістарычныя рашэнні VI Паўночна-Заходняй абласной партыйнай канферэнцыі, утварэнне ўрада, абнародаванне Маніфеста пра абвешчэнне БССР, нарэшце, Першы Усебеларускі з'езд Саветаў — усё гэта добра вядома цяпер шырокаму чытачу.

Але нацыянальная дзяржаўнасць — гэта не толькі ўрад і іншыя цэнтральныя органы. Гэта і палітычная сістэма на месцах. БССР была абвешчана пасля таго, як значная частка тэрыторыі Заходняй вобласці вызвалілася ад нямецкай акупацыі. У паведах, валасцях адбываўся бурны працэс стварэння новай улады. Будаўніцтва на месцах падрыхтоўвала глебу для абвешчання 1 студзеня 1919 года Беларускай Савецкай Рэспублікі. Яе ўрад у сваёй дзейнасці мог ужо абалерціся на сістэму органаў улады, створаных к таму часу ў вызваленых раёнах.

Першы Усебеларускі з'езд Саветаў (2—3 лютага 1919 года), які прыняў Канстытуцыю рэспублікі, дэкларацыю аб федэрацыі з РСФСР і іншыя дакументы, падвёў вынікі арганізатарскай работы па аднаўленні Савецкай улады на месцах пад кіраўніцтвам Паўночна-Заходняга абласнога камітэта партыі і яго пераемніка — Цэнтральнага Бюро Кампартыі Беларусі.

Адзначаны аспект тэмы цікавы тым, што дазваляе больш поўна ўявіць палітычную абстаноўку ў рэспубліцы, выключную цяжкасць яе першых крокаў у дзяржаўным, гаспадарчым і культурным будаўніцтве, неадольную цягу беларускіх рабочых і сялян да адзінства з Расіяй, іх любоў і павагу да заснавальніка першай у свеце сацыялістычнай дзяржавы — Уладзіміра Ільіча Леніна. На гэтым фоне больш выразна відаць і ўдзельная вага нацыянальнага пытання, вырашэнне якога партыя, Ул. І. Ленін заўсёды падначальвалі галоўнаму — устанавленню і ўмацаванню дыктатуры пралетарыяту, згуртаванню народаў Расіі ў адзіную сям'ю.

Гістарычная літаратура дае, па сутнасці, пакуль яшчэ няпоўныя, часта супярэчлівыя звесткі аб падзеях канца 1918 — пачатку 1919 года ў Беларусі. Няма манаграфічнай распрацоўкі тэмы. Цяжкасці даследчыкаў зра-

зумылья. Гістарычная абстаноўка была складаная, насычаная бурнымі падзеямі, а архіўны дакументальны матэрыял, што захаваўся, вельмі бедны. Таму прасачыць развіццё тых або іншых з'яў, а тым больш працэсаў, вельмі цяжка, а іншы раз проста немагчыма. Які б ні быў праніклівы гісторык, поспех яго работы залежыць ад сабраных і прааналізаваных ім фактаў.

Даследаванню тэмы перашкаджалі некаторыя апрыйёрыя ўстаноўкі, якія ўкараніліся за доўгія гады. Так, аднабакова асвятляліся ўзаемаадносіны Савецкай Расіі і Германіі пасля лістападаўскай рэвалюцыі. Працоўныя Германіі зверглі манархію. Рэвалюцыя прыйшла і ў акупацыйныя войскі. Па «русскім узору» тут узніклі салдацкія Саветы. Савецкая Расія была зацікаўлена ва ўстанаўленні дружальных адносін з рэвалюцыйнай Германіяй.

Сцвярджалі далей, што Беларуская Савецкая Рэспубліка была абвешчана пасля таго ўжо, як яе тэрыторыя вызвалілася ад акупацыі. Але к 1 студзеня 1919 года савецкія войскі былі яшчэ толькі на подступах да Баранавіч. У руках нямецкіх акупантаў знаходзілася чыгунка Гомель — Брэст.

Меркавалі далей, што на вызваленай тэрыторыі ствараліся толькі рэўкомы. На справе жа народная рэвалюцыйная творчасць выклікала да жыцця разнастайнасць форм дзяржаўных органаў дыктатуры пралетарыату.

У працах апошніх гадоў даецца ўжо больш правільная ацэнка гэтым падзеям. Першы том дакументальнага зборніка «Барацьба за Савецкую ўладу ў Беларусі», які выйшаў у 1968 годзе, істотна папоўніў арсенал апублікаваных фактаў па тэме, дапамог разабрацца ў многіх працэсах дзяржаўнага будаўніцтва на месцах¹.

Сіла братняга яднання

Міжнароднае становішча, якое складалася к восені 1918 года ў выніку паражэння аўстра-германскага блока, і буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Германіі дазволілі Савецкай Расіі ануляваць грабежніцкі Брэст-Літоўскі дагавор і звязаныя з ім пагадненні. У пастанове УсеЦВК і СНК РСФСР ад 13 лістапада 1918 года Савецкая Расія заявіла аб сваёй рашучасці вызваліць захопленыя Германіяй вобласці. Да гэтага часу нямецкія войскі ў адпаведнасці з умовамі т. зв. Дадатковага дагавору, заключанага 27 жніўня 1918 года, ачысцілі ў верасні-кастрычніку цалкам або часткова тэрыторыю Лепельскага, Сенненскага, Аршанскага і Магілёўскага паветаў. Незадоўга да анулявання Брэст-Літоўскага дагавору часткі Чырвонай Арміі ўвайшлі ў горад Магілёў. Вымушаны адыход акупацыйных войск з Беларусі сведчыў пра ўнутраныя цяжкасці Германіі, пра пагоршэнне для яе становішча на франтах і ў акупіраваных раёнах.

Паварот сусветных падзей, выклікаўшы новую абстаноўку, дазволіў Савецкай Расіі паставіць пытанне аб вызваленні адарваных ад яе раёнаў на зусім новую аснову. Беларускі народ чакаў дапамогі, і яна прыйшла.

З энтузіязмам сустракалі працоўныя Беларусі Чырвоную Армію. З яе прыходам яны звязвалі збавенне ад акупацыі, рабунку, самавольства і здзекаў, голаду і беспрадоўя. Для рабочага і селяніна крах нямецкай акупацыі азначаў таксама збавенне ад мясцовых эксплуатацый, спраўджанне надзей на лепшае жыццё.

Захавалася нямала дакументальных сведчанняў аб шчырых адносінах беларускага народу да часцей Чырвонай Арміі, аб атмасферы незвычайнай дружальнасці, якая акружала чырвонаармейцаў. Людзі сустракалі хлебам-соллю воінскія часці, якія ўступалі ў вёскі, мястэчкі і гарады. Адбываліся бурныя маніфестацыі. На гарадскіх мітынгх і сельскіх сходах збіралася мноства народу, каб паслухаць прамоўцаў аб палітыцы Савецкай

¹ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии. 1918—1920 гг.». Зборнік дакументаў і матэрыялаў у двух тамах. Том першы (люты 1918 г.—люты 1919 г.). Мінск, 1968. У далейшым — «Борьба за Советскую власть в Белоруссии».

улады, даведацца аб падзеях у Расіі, у свеце. Рэзалюцыі, што прымаліся на гэтых сходах, поўныя пачуцця ўдзячнасці Савецкай уладзе, Савету Народных Камісараў, Ул. І. Леніну за збавенне ад іншаземных захопнікаў. Стаўленне беларускіх рабочых і сялян да Чырвонай Арміі сімвалізавала ў той жа час стаўленне да Савецкай улады, да Савецкай Расіі наогул.

Найцікавейшай крыніцай фактаў аб тым, як сустраў народ аднаўленне Савецкай улады, з'яўляюцца данясенні камандзіраў часцей, што вызвалілі Беларусь, вышэйшаму камандаванню. Складзеныя па «свежых слядах», гэтыя дакументы перадаюць непасрэдня ўражанні і назіранні ўдзельнікаў падзей.

Урад РСФСР, УсеЦВК надавалі велізарнае значэнне збору аб'ектыўнай і ўсебаковай інфармацыі аб палітычным настроі насельніцтва раёнаў, якія вызваліліся. Гэтыя звесткі былі не менш важныя, чым дадзеныя аператыўных зводак. У данясеннях, адрасаваных непасрэдна Старшыні УсеЦВК, сакратару ЦК РКП(б) Я. М. Свямірдову, факты аб становішчы ў вызваленых мясцовасцях, аб стаўленні насельніцтва да Чырвонай Арміі, да арганізацыйных мер займаюць, бадай, галоўнае месца.

Уражваюць апісанні ўступлення адной з часцей Чырвонай Арміі ў Бабруйск. «Сустраэча чырвонаармейцаў з грамадзянамі Бабруйска была самая радасная, — гаворыцца ў данясенні камандзіра брыгады, — гучалі самыя шчырыя, задушэўныя прамовы прадстаўнікоў Савецкай улады, якія прыбылі, і чырвонаармейцаў. Былі арганізаваны з жыхароў каравулы, што ахоўвалі ваенна-бавую маёмасць ад выпадковага раскравання»¹. А ў данясенні ваенкома брыгады, якое было складзена на некалькі дзён пазней, намалёвана ўжо больш падрабязная карціна таго, што адбывалася ў Бабруйску ў дзень прыбыцця ў горад савецкіх войск. У гэтым эмацыянальным апісанні перададзены пачуцці і ўражанні, навеяныя сустрэчай з насельніцтвам. «У 10 гадзін 28 лістапада нашы часці, а іменна 153-ці стралковы полк, увайшлі ў г. Бабруйск. Вялізны натоўп жыхароў сустракаў ля вакзала, вітаючы грамавым «ура» эшалоны, якія прыбылі. У горадзе жыхары запоўнілі вуліцы так, што якому-небудзь буржуазнаму элементу, які не меў дачыннення да маніфестацый, нельга было прайсці незаўважаным і неабсмяяным. Нарэшце, гэтая хваля народу разам з Чырвонай Арміяй пад гукі аркестра, які іграў «Марсельезу», рушыла ціха, але бадзёра, спакойна, але цвёрда; чуюцца мерныя ўдары ботаў па бруку і зліваюцца ў адзін агульны гул. На сэрцы робіцца радасна, і хочацца крыкнуць на ўвесь свет: «Ці ж нам не перамагчы?» Лес плакатаў і сцягоў надаваў маніфестацый нейкую асаблівую, урачыстую, нечаканую веліч»².

Усюды, куды б ні ўступалі чырвоныя войскі, насельніцтва сустракала чырвонаармейцаў як сваіх сяброў, вызваліцеляў і абаронцаў, імкнучыся выказаць свае адносіны да іх як мага ярчэй і больш урачыста, дапамагчы чым можна. Дапамога прадуктамі, транспартнымі сродкамі, патрэбнай інфармацыі і г. д. усюды была звычайнай з'явай. Чырвонаармеец — жаданы пастаялец.

Вясковыя хлопцы з клункамі за плячыма часта за дзесяткі кіламетраў ад роднай вёскі ішлі ў павятовыя ваенкаматы³. Прадстаўнік Мінскага ваеннага Савета, азнаёміўшыся са становішчам на Палессі, паведамляў з Ганцавіч у Мінск 30 снежня 1918 года: «Мясцовае насельніцтва спачвае Савецкай уладзе. Калі вышлеце інструктараў і агітатараў, дык за два дні можна сфарміраваць дзве тысячы штыкоў, забяспечаных і ўзброеных насельніцтвам».

Шматлікія партызанскія атрады, а таксама ўзброеныя групы, якія стыхійна ўзніклі ў прыраджэнне вызвалення, аблегчылі выкананне камандаваннем Чырвонай Арміі аператыўных задач.

У змрочныя дні акупацыі адбываліся складаныя працэсы палітычнай дыферэнцыяцыі сярод насельніцтва. Не толькі бядняк, але і сярэдні беларускі селянін на сваім уласным вопыце пераконаўся, што свой лёс, сваю будучыню ён можа звязаць толькі з Савецкай уладай. Рэквізіцыі,

¹ ЦДАКР БССР, ф. 5, воп. 1, спр. 6, арк. 25—26.

² «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 344.

³ ДА Мінскай вобласці, ф. 10, воп. 2, спр. 1, арк. 10.

дзікае самавольства нямецкіх шудманаў выклікалі незадавальненне сярод гарадской дробнай буржуазіі, Ішло расслаенне і сярод інтэлігенцыі, служачых. Многія з тых, хто без спачування або нават варожа сустрэў Кастрычнік, мянялі свае палітычныя погляды.

Вялікае значэнне для разгортвання рэвалюцыйнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбы ў акупіраванай Беларусі меў і ўсё больш абвостраны патрыятычны настрой. Ён вымушаў няўстойлівых заняць пэўную класавую пазіцыю.

Спробы Беларускай рады і палітычных груп, якія групаваліся вакол яе, знайшлі сабе колькі-небудзь трывалую сацыяльную апору, аказаліся дарэмныя.

Нямецкія акупацыйныя ўлады, не прызнаючы афіцыйна «абвешчаную» нацыяналістамі т. зв. Беларускаю народную рэспубліку, усяляк садзейнічалі Беларускай радзе ўсё палітычную і ідэалагічную работу. У акупіраванай Беларусі выдаваліся брашуры, газеты, атручаныя ядам нацыяналізму, варожасцю да рускага народу і Савецкай Расіі. Рада выступала з «статутнымі граматамі», у якіх выкладала сваю праграму дзяржаўнага ладу Беларусі. Усхваляючы крывавы германскі імперыялізм за збавенне Беларусі ад «бальшавіцкай улады» і «анархіі», беларуская нацыяналістычная контррэвалюцыя выкрывала сябе як ворага беларускага народу, здрадніка яго нацыянальных інтарэсаў. Здарылася так, што за час акупацыі Рада страціла нават тое, што мела ў кастрычніцкія дні, калі ёй рэкамэндаваў Беларускай абласны камітэт удалося склікаць т. зв. Беларускае кангрэс. Яе заклікі да стварэння Беларускай народнай рэспублікі пад апекаю Германіі не прываблівалі народ. Нават просты селянін разумее, што такая «рэспубліка» служыла б прыкрыццём гаспадарання акупантаў і самавольства памешчыкаў, што ні зямлі, ні волі не атрымаць яму ў такой «Беларускай дзяржаве».

Варожыя новай уладзе сілы былі дэмаралізаваны. Аб узброеным супраціўленні і думаць не было чаго. Беларускай рада не змагла наwerbаваць і роты штыкоў. Яе ваенны кіраўнік генерал Кандратовіч так і застаўся генералам без арміі. Але на Палессі, дзе становішча было вельмі складанае, дзе зацігваліся эвакуацыя акупацыйных войск, украінскія нацыяналістычныя атрады гайдамакаў і пятлюраўцаў спрабавалі весці жорсткую ўзброеную барацьбу супраць камуністычных паўстанцаў і Чырвонай Арміі. У Гродзенскай губерні для барацьбы з Чырвонай Арміяй польскія памешчыкі спрабавалі арганізаваць узброеныя банды.

Дакументальныя матэрыялы не дазваляюць нам далучыцца да думкі тых гісторыкаў, якія гавораць аб мяцяжах і паўстаннях на вызваленчай беларускай тэрыторыі. Мяцяжы былі ў Беларусі, але, як відаць з дакументаў, у раёнах, якія не падвяргаліся акупацыі. Зразумела, узброеная барацьба — толькі адна з форм класавай барацьбы. І калі звергнутыя класы не змаглі яе выкарыстаць, дык гэта зусім не выключала іншых, самых разнастайных, вытанчаных прыёмаў супраціўлення савецкаму будаўніцтву.

У той час як беларускае насельніцтва радасна сустракала Чырвоную Армію, заходняя буржуазная прэса, польскія і беларускія нацыяналістычныя газеты лімантавалі «аб рускім бальшавіцкім імперыялізме», які замахваўся на свабоду малых народаў. Вызваленне Чырвонай Арміяй заходніх раёнаў Савецкай дзяржавы, захопленых Германіяй у 1915—1918 гг. (г. зн. у час імперыялістычнай вайны і наступлення ў лютым-сакавіку 1918 года), паказвалася як «акупацыя». Мэта такой прапаганды даволі пэўная: распаліць нацыяналістычныя страсці, пасеяць недавер да Чырвонай Арміі, Савецкай Расіі і адначасова падбадзёрыць контррэвалюцыйныя сілы.

Аб вымыслах буржуазных прапагандыстаў тых далёкіх гадоў цяпер можа і не варта было б успамінаць. Але справа ў тым, што іх сучасныя пераемнікі — заходнія саветолагі — вызваленчую місію Савецкай Расіі ў 1918 годзе ў Беларусі інакш і не называюць, як «акупацыйнай». Ні юрыдычна, ні з пункту гледжання разумнага сэнсу ўсё гэтыя паклёпы варожай прапаганды не маюць ніякай падставы. Ніколі аднаўленне суверэнітэту дзяржавы на адарванай захопнікам тэрыторыі не лічылася акупацыйнай.

Ды і ці магчыма было «акупіраваць», г. зн. прымусова ўстанавіць чужую ўладу ў краі з тэрыторыяй больш чым 200 тысяч квадратных кіламетраў, некалькімі дывізіямі, якім супрацьстаялі добра ўзброеныя нямецкія войскі?

Беларусь вызваляла Заходняя армія, сфарміраваная з часцей заходняга ўчастку абароны. Спачатку ў склад арміі ўваходзілі Пскоўская і 17-я стралковая дывізіі, а таксама часці пагранічых. У далейшым армія папоўнілася Заходняй дывізіяй. У студзені 1919 года ў раёне Орша—Магілёў—Барысаў канцэнтравалася 8-я стралковая дывізія, якая была армейскім рэзервам. Паводле дадзеных такой аўтарытэтай крыніцы, як «Даклад Камандавання ў Рэўваенсавет Рэспублікі аб стратэгічным становішчы Рэспублікі на 1 снежня 1918 г.», Заходняя армія спачатку налічвала ўсяго каля 8 тысяч штыкоў і шабляў¹.

Вызваленне акупіраваных мясцовасцяў магло абапірацца на падтрымку насельніцтва, кроўна зацікаўленага ў аднаўленні Савецкай улады і ўз'яднанні з Расіяй. Менавіта насельніцтва давала арміі і папаўненне.

Пацупцё рэвалюцыйнага энтузіязму народу ўзмацнялася ў выніку спрыяльнага развіцця міжнароднага становішча. Рэвалюцыя ў Германіі давала спадзяванні на далейшае распаўсюджванне сусветнага рэвалюцыйнага пажару. Верай у сусветную рэвалюцыю прасякнуты прывітанні, прамовы, адрозны, афіцыйныя дакументы. Папулярны лозунг таго часу «Няхай жыве сусветная пралетарская рэвалюцыя!» выказваў пацупцы рабочай салідарнасці, гордасць працоўных Расіі, якія запалілі факел сацыялістычнай рэвалюцыі. Адсюль вынікала і ідэя сусветнага Савета рабочых і сялянскіх дэпутатаў. У прывітанні з'езду прадстаўнікоў камбедаў Болецкай воласці Гарадоцкага павета Ул. І. Леніну ёсць, напрыклад, такія словы: «...Мы ўсе як адзін будзем цвёрда стаяць на абароне вялікай, ужо адсвяткаванай гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі, як рэвалюцыі, якая сваімі іскрамі ахапіла ўвесь свет і стварае вялікую сусветную пралетарскую сацыялістычную рэвалюцыю». У дакументах часта сустракаецца выраз: «Перамога сусветнай рэвалюцыі не за гарамі!» З адлегласці, адмеранай крокамі гісторыі, мы бачым меру рэальнасці гэтых меркаванняў, меру абгрунтаванасці такога антымізму. Але сама па сабе гэтая ўпэўненасць была найвялікшым становым фактарам. Рэвалюцыйны энтузіязм дапамагаў пераадолюваць цяжкасці, рабіць важныя чарнавыя, будзённые справы.

Аб'ектыўныя ўмовы палітычнай барацьбы патрабавалі выпрацоўкі і адпаведных форм палітычнай работы, ідэйнага ўздзеяння. І самі масы актыўна ўдзельнічалі ў стварэнні гэтых форм.

У полі зроку правядыра

Знаёмячыся з дакументамі, якія адлюстравалі ход вызвалення Беларусі ад акупацыі, з рэзалюцыямі сходаў, тэлеграмамі і г. д., назменна сустракаеш імя Ул. І. Леніна. Тут і выказванне ўдзячнасці за вызваленне ад інашаземнага прыгнёту, і прывітанні правядыра рэвалюцыі, і пажаданні здароўя, і просьбы дапамагчы.

Палітычную атмасферу і настрой беларускага насельніцтва тых дзён выразна перадае тэлеграма сялян Вілейскага павета: «Дарагі правядыр, таварыш Ленін, мы, сяляне Лучайскай воласці Вілейскага павета Віленскай губерні, вызваленыя ад гнёту нямецкіх бандытаў, вітаем Вас і заяўляем, што мы як адзін чалавек будзем падтрымліваць Вас, сусветны правядыр пралетарыяту, і ўсю Камуністычную партыю балышавікоў, абаронцу сялян і рабочых, да апошніх нашых сіл, Няхай жыве Савет! Няхай жыве таварыш Ленін!»

Сяляне Пастаўскай воласці Вілейскага павета пастанавілі перайменаваць сваю воласць у Ленінскую і паслаць Уладзіміру Ільічу наступную тэлеграму: «Мы, сяляне Пастаўскай вол., што вызваліліся ад нямецкіх бандытаў, вітаем Вас, дарагі правядыр пралетарыяту ўсяго свету, і просім не дапусціць яшчэ рабаваць (нас) драпежнікам розных масцей. З гэтага

¹ Гл. «Военно-исторический журнал», 1968, № 2, стр. 86.

15 снежня памянёна Пастаўская воласць будзе называцца Вашым імем, аб чым і просім Вас, дарагі Ільіч, даць Вашу згоду праз Свяцянскі ваенны Савет». Невядома, ці дайшла тэлеграма да Масквы, але важна іншае. Гэты дакумент — яркае выяўленне адносінаў працоўнага насельніцтва Беларусі да Савецкай улады, да Чырвонай Арміі, да Камуністычнай партыі, да правадыра Савецкай дзяржавы. Гэта не насаджаны зверху культ правадыра. Гэта рух пачуццяў знізу, гэта вера ў геніяльнага, вялікага кіраўніка. Імя Леніна — сімвал новай улады.

Вызваленне ад нямецкай акупацыі велізарнай тэрыторыі Савецкай краіны патрабавала да сябе неаслабнай увагі ЦК партыі і цэнтральных дзяржаўных органаў. Узнікла многа праблем, якім трэба было даць правільнае палітычнае і арганізацыйнае рашэнне. На парадак дня стала пытанне аб нацыянальна-дзяржаўным будаўніцтве ў ачышчаных нацыянальных раёнах, у тым ліку і ў Беларусі. Новы кірунак атрымалі адносіны з Германіяй. Кіраўнічыя колы адроджанай Польскай дзяржавы пад уплывам краін Антанты занялі неспрымальную агрэсіўную пазіцыю ў адносінах да Савецкай Расіі, з кожным днём напалючы атмасферу, нягледзячы на гатоўнасць Савецкага ўрада вырашыць усе пытанні, у тым ліку і самыя цяжкія, тэрытарыяльныя, мірным шляхам.

Дакументы гавораць аб тым, як многа часу ўсяму гэтаму аддаваў Ул. І. Ленін. Уладзімір Ільіч непасрэдна займаўся і пытаннямі вызвалення Беларусі, падрыхтоўкай да абвешчання Беларускай Савецкай Рэспублікі.

Нядаўна стаў вядомы новы ленінскі дакумент. Атрымаўшы інфармацыю аб памылковых дзеяннях Мінскага губернскага ваенна-рэвалюцыйнага камітэта, Ул. І. Ленін неадкладна паслаў запіску Старшыні УсеЦВК Я. М. Свядлову: «Прапаную адправіць разам тэлеграму ў Аблвыканком-зах, прыйшліце праект тэксту. 12/XII. Ленін»¹. Неабгрунтаваны роспуск Мінскага Савета рабочых дэпутатаў быў папярэджаны².

Захавалася падпісаная Ул. І. Леніным тэлеграма ў Мінск аб зборы і ахове ваеннай і іншай маёмасці. А. Ф. Мяснікоў успамінае аб сваёй размове з Ул. І. Леніным і Я. М. Свядловым у першы дзень адкрыцця VII Надзвычайнага з'езду Саветаў 6 лістапада 1918 года. Паводле парады Ул. І. Леніна, А. Ф. Мяснікову давялося тэрмінова пакінуць з'езд і выехаць у Смаленск. «Таварыш Ленін дае самыя падрабязныя парады, — успамінаў А. Ф. Мяснікоў. — Прапануе быць нападгатове, насцярожы, не раздражняць нямецкіх войск, прымаць меры, каб наша маёмасць не была разрабавана; нават такія падрабязнасці: каб тэлеграфныя апараты і званкі-званы на станцыях засталіся ў нашых руках. Гэта былі парады спраўднага гаспадара, які добра разумеў, што самая малая неасцярожнасць і самая малая страта нашай маёмасці адаб'ецца на арганізме спустошанай Савецкай Расіі»³.

¹ ЦДАКР СССР, ф. 1235, воп. 93, спр. 311, арк. 3. Гл. «Вячэрні Мінск» за 28 кастрычніка 1968 г.

² Падрабязна аб гэтым гл. «Польмя», 1967, № 8, стар. 184—191.

³ А. Ф. Мяснікян (Мясніков). Избранные произведения. Ереван, 1965, стр. 540.

Чытач можа звярнуцца і да іншых артыкулаў В. А. Круталевіча, дзе пытанне «Ул. І. Ленін і Беларусь» дадзена ў больш шырокім храналагічным і тэматычным плане: «В. И. Ленин и создание Белорусской ССР» («Правоведение», 1960, № 2); «Масква, Саўнарком, Ленін» («Польмя», 1966, № 4); «На імя Леніна» («Польмя», 1965, № 4); «Пасля абвешчання рэспублікі» («Польмя», 1966, № 9); «Гісторыя аднаго ленінскага дакумента» («Польмя», 1967, № 8); «Беларусы ў правадыра рэвалюцыі» («Беларусь», 1960, № 4); «Ленінская чуткасць к запросам мас» («Блокнот агітатора», 1963, № 10); «У колыбелі беларускай гасударственнасці» («Советская Белоруссия», 2 красавіка 1959 г.); «В. И. Ленин — основатель белорусской государственности» («Советская Белоруссия», 9 лютага 1960 г.); «В. И. Ленин и Белоруссия. По ленинским документам конца 1918 — начала 1919 гг.» («Советская Белоруссия», 22 красавіка 1961 г.); «У истоков. В. И. Ленин и национально-государственное строительство в Белоруссии» («Советская Белоруссия», 22 красавіка 1964 г.); «Ленінскай рукой» («Настаўніцкая газета», 21 красавіка 1965 г.); «Ленінскія клопаты» («Настаўніцкая газета», 20 красавіка 1963 г.); «У цяжкія для Беларусі гады» («Настаўніцкая газета», 22 красавіка 1964 г.). (Рэд).

Ваенныя Саветы

Абстаўіны патрабавалі, каб адразу ж пасля адыходу нямецкіх войск пачала дзейнічаць Савецкая ўлада. Трэба было ўстанавіць рэвалюцыйны парадак, узняць пад ахову дзяржаўную маёмасць, наладзіць кіраванне гаспадарчым і культурным жыццём. Паспяховае прасоўванне Чырвонай Арміі на захад таксама залежала ад устанаўлення рэвалюцыйнага парадку ў тыле.

Для стварэння ваеннай і грамадзянскай улады на вызваленай тэрыторыі Рэвалюцыйны ваенны Савет Заходняга раёна абароны арганізаваў ваенныя Саветы: Магілёўскі, Мінскі, Бабруйскі, Маладзечанскі, Свянцянскі, Дзвінскі і Рэжыцкі. У іх склад уваходзілі ваенна-палітычны камісар (кіраўнік) і два члены — прадстаўнікі ваеннага камандавання. Гэта былі начальнікі дывізій, камандзіры брыгад, палкоў.

У ваенна-палітычных адносінах ваенныя Саветы падначальваліся непасрэдна Рэвалюцыйнаму ваеннаму Савету Заходняга раёна абароны, пераўтвораў у сярэдзіне лістапада 1918 года ў Рэўваенсавет Заходняй арміі. Хоць гэта былі ваенныя органы, фарміраваліся яны пры самым актыўным удзеле абласнога камітэта партыі ў Смаленску. Ён жа вылучыў і вопытных камуністаў на пасады камісараў. Мінскі ваенны Савет, у прыватнасці, узначалі член абласнога камітэта партыі, відны партыйны і савецкі работнік С. І. Берсан.

Кожны з Саветаў дзейнічаў у межах пэўнай тэрыторыі. Так, у раён дзейнасці Бабруйскага ваеннага Савета, апрача Бабруйскага, уваходзілі яшчэ Мазырскі, Быхаўскі, Рагачоўскі і Гомельскі паветы. Улада Маладзечанскага ваеннага Савета распаўсюджвалася на Ашмянскі і Вілейскі паветы. Меў свой раён дзейнасці і Мінскі ваенны Савет, які адначасова быў вышэйшай інстанцыяй ў адносінах да Бабруйскага і Маладзечанскага ваенных Саветаў.

Па сваёй форме і прызначэнні ваенныя Саветы з'явіліся часовымі надзвычайнымі органамі дзяржаўнай улады. І ў гэтым сэнсе яны нагадвалі ваенна-рэвалюцыйныя камітэты. Але яны былі больш «ваенныя», чым рэўкомы.

Палітычнае значэнне ваенных Саветаў выходзіла, аднак, за рамкі функцый т. зв. «ваеннай адміністрацыі». Іх прызначэнне вызначалася задачамі і мэтамі Чырвонай Арміі. Саветы імкнуліся да таго, каб стварыць войскам Заходняй арміі найбольш спрыяльныя ўмовы для аператыўнай дзейнасці. Аднаўленне шляхоў зносін, сродкаў сувязі, клопаты аб памяшканнях для размяшчэння войск, збор і ахова ўсялякай прыдатнай для ваенных мэт маёмасці, вярбоўка ў армію — усё гэта ўваходзіла ў іх абавязкі.

У межах сваіх раёнаў ваенныя Саветы карысталіся ўсёй паўнатай улады. Іх указанні былі абавязковымі для ўсіх органаў і грамадзян. Камандаванне, вызначаючы паўнамоцтвы ваенных Саветаў, лічыла, што ўлада, якой яны надзяляліся, «павінна быць выкарыстана для навідзення законасці і парадку ў найкарацейшы тэрмін». Тут мелася на ўвазе падаўленне ў тыле розных антысавецкіх выступленняў, спыненне пагромаў, знішчэння і крадзяжу дзяржаўнай маёмасці, абарона асабістых і маёмасных інтарэсаў працоўнага насельніцтва.

Аналізуючы дзейнасць ваенных Саветаў, пераконваешся, што галоўным, рашаючым у ёй была, аднак, арганізатарская работа сярод насельніцтва. Іменна ў гэтым ярка праявілася іх палітычная роля. Чырвоная Армія ставіла сваёй задачай дапамагчы працоўным Беларусі стварыць органы ўлады, наладзіць іх работу. Жыццё ставіла на парадак дня мноства неадкладных, не прадугледжаных загадамі або інструкцыямі пытанняў, якія патрабавалі хуткага і аператыўнага вырашэння.

Пасылаючы сваіх прадстаўнікоў у гарады, мястэчкі, сёлы, ваенныя Саветы дапамагалі працоўным Беларусі ствараць рэўкомы, Саветы, камбеды і батрацкія камітэты, партыйныя ячэйкі. Арганізатары ваенных Саветаў часта ішлі наперадзе часцей Чырвонай Арміі. У агітатарах і арганізатарах асабліва мелі патрэбу вёскі. Сяляне самі прасілі камандаванне

накіраваць да іх такіх людзей. Пасланцы ваенных Саветаў дапамагалі наладзіць апарат рэўкомаў і Саветаў, падабраць і расставіць кадры, вызначыць важнейшыя напрамкі ў рабоце.

Ваенныя Саветы дзейнічалі ў кантакце з бальшавіцкімі арганізацыямі, якія выйшлі з падполля. «Устанаўленне законнасці і парадку» — патрабаванне ваеннага загаду — грунтавалася на падтрымцы насельніцтва, актыўнасці найбольш свядомых і дзейных прадстаўнікоў народу, адданных ідэалам новай улады, на самаадданасці камуністаў, на іх асабістым прыкладзе.

З асаблівай увагай — і гэта натуральна — ваенныя Саветы ставіліся да арганізацыі павятовых і валасных камісарыятаў. Адразу ж пасля вызвалення мясцовасці ад акупантаў яны пасылалі сваіх упаўнаважаных для арганізацыі гэтых органаў. Горад Ігумен (цяпер Чэрвень) Чырвоная Армія вызваліла 9 снежня, і ў гэты ж дзень пачаў сваю работу пасланы Мінскім ваенным Саветам павятовы ваенны камісар, які неадкладна прыступіў да фарміравання каракульнай роты. Ужо на трэці дзень пасля выгнання акупантаў пачаў сваю работу павятовы ваенны камісарыят у Барысаве. Павятовыя ваенныя камісары, у сваю чаргу, клапаціліся аб стварэнні камісарыятаў у валасцях.

Прадстаўнікі ваенных Саветаў вялі перагаворы з нямецкімі салдацкімі Саветамі і нямецкім камандаваннем пра час і ўмовы іх эвакуацыі.

Ваенныя Саветы, якія праводзілі арганізатарскую работу ў беларускіх сёлах і гарадах, сталі яшчэ адным каналам цеснай сувязі Чырвонай Арміі з насельніцтвам.

Губеранская ўлада

З вызваленнем 10 снежня 1918 года Мінска побач з ваеннымі Саветамі ўзнік новы надзвычайны орган улады — Мінскі губеранскі ваенна-рэвалюцыйны камітэт. Гісторыкі не маюць дакументаў, якія б гаварылі, што ён створаны вышэйшым органам. Такія дакументы маглі зыходзіць ад выканкома Заходняй вобласці, які меў права да выбарання Савета прызначыць часовы орган улады для Мінскай губерні. Але абставіны падказалі іншае рашэнне. Рэўком, склад якога вызначыў абком партыі, сам аб'явіў сябе органам улады, што было звычайным у той час. Першы акт, апублікаваны рэўкомам 10 снежня 1918 года асобным друкарскім адбіткам, называўся «Загадам № 1 аб утварэнні Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта». «Воляю рабочых, сялян Беларусі Ваенна-рэвалюцыйны камітэт аб'яўляе сябе вышэйшай уладай у Мінскай губерні», — так пачынаўся гэты дакумент. Выступаючы ад імя працоўных, рэўком аб'явіў аб роспуску Беларускай рады і арышце яе членаў¹.

У склад губерўкома ўваходзіла 17 чалавек, у тым ліку два члены Мінскага ваеннага Савета і чатыры камуністы-падпольшчыкі. На першым пасяджэнні для аператыўнага кіраўніцтва рэўком выбраў прэзідыум з трох чалавек, а таксама прызначыў кіраўнікоў аддзелаў: па ваенных справах, працы, гарадской гаспадаркі, юстыцыі, харчавання, кіравання, пошт і тэлеграфа, надзвычайнай камісіі. У бліжэйшы час было вырашана стварыць таксама аддзелы асветы, фінансаў, сацыяльнага забеспячэння, зямельны, аховы здароўя, дзяржаўнага кантролю. Адным словам, адразу ж пачалася арганізацыя губеранскага апарата кіравання на аснове выпрацаваных практыкай і замацаваных у законе прынцыпаў.

Аб'яўленне Мінскага губерўкома вышэйшай уладай у губерні азначала, што з гэтага часу працоўныя бяруць у свае рукі кіраўніцтва дзяржаўным жыццём на вызваленай тэрыторыі. Таму Мінскі ваенны Савет аб'явіў, што вызваляе сябе ад паўнамоцтваў вышэйшай улады ў межах Мінскай губерні. З гэтага часу губерўкому падначальваліся ўсе арганізаваныя на месцах органы.

За гэтым фармальным актам яшчэ не адбылася неадкладная самалік-

¹ «Документы и материалы по истории Белоруссии», т. IV, Минск, 1954, стр. 492.

відаць ваенных Саветаў. Некаторы час яны яшчэ функцыяніравалі, сочачы за падтрыманнем рэвалюцыйнага парадку і аказваючы садзейнанне войскам. Юрыдычныя акты, што выдаваў Мінскі ваенны Савет, падпісваліся таксама і старшынёй Мінгубрэўкома.

Мінскі губрэўком кіраваў стварэннем савецкага дзяржаўнага апарата, клапаціўся аб ахове народнай маёмасці, прымаў тэрміновыя меры да арганізацыі атрадаў Чырвонай Арміі, міліцыі. Многа ўвагі ён удзяляў нармалізацыі жыцця ў самім Мінску: у прыватнасці, прыняў неабходныя меры па рэгуляванні гандлю, забяспечэнні насельніцтва прадуктамі і палівам, па барацьбе са спекуляцыяй. Па ўсёй губерні адчувалася яго накіроўчая і арганізатарская дзейнасць.

З ростам аўтарытэту рэўкома, наладжаннем работы яго аддзелаў, умацаваннем улады ў павятовых і валасных цэнтрах адпадала неабходнасць у ваенных Саветах. Таму ўжо 20 снежня 1918 года старшыня Мінскага ваеннага Савета С. І. Берсан паведаміў палітадзелу Рэўваенсавета Заходняй арміі аб тым, што, на яго думку, «аднаўленне Савецкай улады ў Мінскай губерні можна лічыць закончаным, у сувязі з чым далейшае існаванне Мінскага, Бабруйскага і Маладзечанскага Саветаў не патрэбна». На наступны дзень прыйшоў загад ваенных улад аб расфарміраванні ваенных Саветаў, за выключэннем Маладзечанскага, які вырашана было ліквідаваць «пасля арганізацыі Савецкай улады ў Ашмянскім і Навагрудскім паветах».

У студзені 1919 года ваенныя Саветы расфарміроўваюцца. Усе функцыі ўлады перайшлі да Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі, Саветаў і рэўкомаў на месцах.

У паветах, валасцях, сёлах

Дарэмна сучасныя гісторыкі будзе шукаць у архівах «інструкцый» або «цыркуляраў», каб па іх «улавіць» агульную карціну працэсу аднаўлення Савецкай улады на вызваленай тэрыторыі Беларусі. Многае, што было ўласціва тут Кастрычніку 1917 года і што пасля было прыпынена нямецкім напэсцем, зноў выразна праявілася ўжо ў іншых гістарычных абставінах. Зноў крыніцай забіла рэвалюцыйная творчасць і самадзейнасць народу. Гэты бурны рэвалюцыйны працэс называюць другім трыумфальным шэсцем Савецкай улады ў Беларусі¹.

Сістэма органаў мясцовай дзяржаўнай улады, якая склалася за год існавання дыктатуры пралетарыяту, не заўсёды служыла ўзорам у пачатковай, арганізацыйнай стадыі. Надаць бурнаму рэвалюцыйнаму працэсу строга рэгламентаваны парадак на гэтым этапе было проста немагчыма. Больш таго, абсалютызаванне складзеных юрыдычных форм у гэтых умовах перашкоджала б справе, тармазіла б стваральны працэс.

На першым этапе выключна важную ролю адыгралі рэвалюцыйныя камітэты. Гэта былі ўжо выпрабаваныя баявыя органы дыктатуры пралетарыяту, якія праявілі сябе ў кастрычніцкія дні. Хутка арганізоўваемыя, яны маглі ў цяжкіх умовах узняць уладу, смела і рашуча правесці максімум неадкладных мерапрыемстваў, падрыхтаваць глебу для выбарання пастаянных органаў дзяржаўнай улады — Саветаў.

У павятовых цэнтрах амаль паўсюдна ствараліся рэўкомы. Яны былі арганізаваны ў Бабруйску, Рэчыцы, Мазыры, Слуцку, Пінску, Ашмянах, Ігумене, Дзісне, Гомелі, Навагрудку, Слоніме і ў іншых гарадах. У Палцакку часовы павятовы орган улады называўся ваенна-рэвалюцыйным Саветам². А ў Дрысе ўладу пасля выгнання акупантаў узяў арганізаваны мясцовымі камуністамі пры дапамозе Дзвінскага ваеннага Савета ваенна-рэвалюцыйны штаб. Па сутнасці, гэта былі тыя ж рэвалюцыйныя камітэты, толькі пад іншай назвай.

У многіх валасцях і мястэчках, а сям-там і ў вёсках, на першым часе

¹ Гл. «История БССР», т. II, Минск, 1961, стр. 21.

² ДА Віцебскай вобласці, ф. 2265, воп. 1, спр. 64, арк. 4.

таксама ўзніклі рэвалюцыйныя камітэты. У Слуцкім павеце, у адрозненне ад іншых месцаў, на ўсіх адміністрацыйных узроўнях (у вёсках, валасцях і павятовым цэнтры) былі створаны рэўкомы. Як відаць з загаду павятовага рэўкома, валасныя і вясковыя рэвалюцыйныя камітэты прызначаліся мясцовымі бальшавіцкімі арганізацыямі.

Там, дзе дазвалялі ўмовы, выбіраліся Саветы, галоўным чынам валасныя і сельскія. Старшыня Ігуменскага павятовага рэўкома паведамляў Мінскаму ваеннаму Савету, што ва ўсіх валасцях у адпаведнасці з Канстытуцыяй РСФСР выбіраюцца валасныя Саветы, а ў павятовым цэнтры да склікання з'езду Саветаў арганізаваны рэўком.

Пасля адыходу нямецкіх войск пачалі хутка стварацца валасныя і сельскія Саветы ў Барысаўскім павеце. І ў самім Барысаве быў не рэўком, а Савет. Жыхары прымалі самы актыўны ўдзел у выбаранні сваіх органаў улады. Прадстаўнік ад Докшыцкай воласці дакладваў потым на павятовым з'ездзе Саветаў, што сяляне самі, не чакаючы інструкцый з павета, арганізавалі вясковыя Саветы, потым склікалі валасны Савет¹. У самім мястэчку Докшыцы побач з валасным Саветам быў выбраны і месцачковы Савет рабочых дэпутатаў. На працягу снежня ўвесь павет пакрыўся сеткай валасных і сельскіх Саветаў. Практыка выбарання сельскіх і валасных Саветаў атрымала шырокае распаўсюджанне ў Вілейскім, Дзісенскім, Ашмянскім і іншых паветах.

Сяляне з вялікай цікавасцю сустракалі партыйных арганізатараў. «Насельніцтва ваколіц з радасцю сустракае прадстаўнікоў Савецкай улады, прымаючы самы актыўны ўдзел у стварэнні ўлады на месцах, — паведамляў у сваім дакладзе вышэйшаму камандаванню камандзір адной з брыгад 17-ай стралковай дывізіі, якая вызваляла Вілейскі павет. — Арганізуюцца Саветы сельскія і валасныя, і пры дапамозе супрацоўнікаў Маладзечанскага Савета і самастойна».

Па Канстытуцыі РСФСР і прынятых на яе аснове актах абласнога цэнтры валасны Савет выбіраўся з прадстаўнікоў ад сельскіх Саветаў. Але ў тыя ж дні вельмі часта ўжываўся прынцып прамых выбараў, прынцып непасрэднай дэмакратыі. Звычайна на валасным сходзе, на якім, як правіла, спачатку выступаў дакладчык ад ваеннага Савета, партыйнай арганізацыі або павятовага цэнтры, вылучаліся кандыдаты і адкрытым галасаваннем потым выбіраліся ў члены Савета. Праходзілі тыя, хто атрымліваў большасць галасоў.

Валасны сход, гэтая старая, традыцыйная форма абмеркавання агульных сялянскіх спраў, цяпер служыў новым мэтам. Магчыма, хто-небудзь з цяперашніх старажылаў Пастаўскай воласці Дзісенскага павета памятае, а можа сам удзельнічаў у валасным сходзе ў вёсцы Андроны, дзе 15 снежня 1918 года сабралася чатыры тысячы чалавек, каб выбраць валасную ўладу. Прысутныя заслухалі даклад прадстаўніка ваеннага Савета па надзённых пытаннях і задачах Савецкай улады, а прадстаўнік павета інфармаваў аб павятовым з'ездзе Саветаў. Пасля дакладаў удзельнікі сходу прамым галасаваннем выбралі шаснаццаць членаў валаснога Савета і, як запісана ў пратаколе, двух сакратароў. Месцам знаходжання валаснога Савета сход вызначыў маёнтак Варапаева, «как при железной дороге и почте».

У пратаколе выбарання Маньковіцкага валаснога Савета Вілейскага павета знаходзім некаторыя дадатковыя звесткі аб парадку выбарання валасных органаў улады. На сходзе, які адбыўся 16 снежня, прысутнічала паўтары тысячы чалавек. Сход выбраў у Савет 12 чалавек, па адным прадстаўніку ад кожнай вёскі і сакратара. Члены Савета потым выбралі старшыню і загадчыкаў аддзелаў.

На двюхтысячным сходзе выбралі валасны Савет сяляне Парплішчанскай воласці Вілейскага павета.

Іншы раз выбараны валасныя органы ўлады называліся не Саветамі, а часовымі выканкамі або камітэтамі. Сход Налібоцкай воласці Ашмянскага павета прыняў пастанову аб тым, каб да «поўнай і самастойнай арганізацыі» Савета функцыі яго ажыццяўляў часовы выканком.

¹ ЦДАКР БССР, ф. 5, спр. 4, арк. 117.

Падобны ж орган улады быў выбраны і ў Празорацкай воласці Дзісенскага павета. У часовы выканком увайшло па адным прадстаўніку ад кожнай вёскі. Калі ж выканком папоўніўся прадстаўнікамі ад парабкаў маенткаў і фальваркаў, ён стаў ужо называцца часовым валасным Саветам. Спачатку ўсе пытанні вырашаліся Саветам. Потым хутка быў выбраны выканаўчы камітэт і арганізаваны аддзелы — харчовы, зямельны, народнай адукацыі, ваенны камісарыят. У канцы снежня 1918 года сяляне перабыралі часовы Савет.

У Халопеніцкай воласці Барысаўскага павета да выбарання валаснога Савета ўлада знаходзілася ў руках часовага камітэта¹. У мястэчку Ракава пасля адыходу нямецкіх войск узнік камітэт грамадскай бяспекі, які арганізаваў міліцыю і правёў падрыхтоўку выбараў у валасны Савет².

Арганізатарская работа спалучалася з прапагандысцкай, арганізацыйнай. Нездарма камуністаў, пасланых у вёску, называлі агітатарамі-арганізатарамі.

Такім чынам, адначасова ішоў працэс арганізацыі і рэўкомаў і Саветаў. Калі ў павятовых цэнтрах часова ствараліся, як правіла, рэвалюцыйныя камітэты (для выбарання Саветаў патрэбен быў час), дык у валасных цэнтрах і вёсках пераважалі выбарныя органы.

У новых умовах

Функцыі органаў дзяржаўнай улады выконвалі і камітэты беднаты, якія атрымалі шырокае распаўсюджанне на вызваленай тэрыторыі. Да арганізацыі і ўмацавання сельскіх Саветаў яны, па сутнасці, адыгрывалі ролю высковых ваенна-рэвалюцыйных камітэтаў. Камітэты беднаты ствараліся тут тады, калі па ўсёй краіне ў адпаведнасці з рашэннем VI Надзвычайнага з'езду Саветаў, які адбыўся ў першай палавіне лістапада 1918 года, пачалася іх паўсюдная ліквідацыя. Да гэтага часу камеды, аб'яднаўшы найбольш рэвалюцыйныя элементы вёскі і ўцягнуўшы ў барацьбу з кулацтвам сярэднія сялянства, выканалі свае задачы. Яны падрыхтавалі глебу для таго, каб перавыбраныя Саветы былі органамі тых сацыяльных пластоў вёскі, на якія абаніраліся камітэты беднаты, каб Саветы, як адзначаў Ул. І. Ленін, сталі «органамі класавага панавання, органамі пралетарскай улады ў вёсцы»³.

Вопыт камбедаў, якія з'явіліся апорай дыктатуры пралетарыяту ў вёсцы, сродкам барацьбы за хлеб, быў перанятый працоўным сялянствам вызваленай Беларусі. Толькі тут, у іншых гістарычных абставінах, іх задачы ўжо былі некалькі іншыя. Камеды сталі сродкам аднаўлення Савецкай улады, арганізатарамі бяднейшага і сярэдняга сялянства ў барацьбе за правядзенне рэвалюцыйных пачынанняў, за ўстанаўленне рэвалюцыйнага парадку. Камітэты беднаты згуртоўвалі працоўных сялян вакол Савецкай улады, дапамагалі арганізоўваць рэўкомы і Саветы, праводзілі ў жыццё іх прапановы, змагаліся супраць спекулянтаў і бандытызму, бралі на ўлік прадукты харчавання і прадметы першай неабходнасці, аказвалі харчовую і іншую дапамогу Чырвонай Арміі, збіралі зброю і ваенную маёмасць⁴.

Органы Камісарыята землеўладання Беларускай рэспублікі атрымалі былыя памешчыцкія маенткі ўжо з рук камбедаў і батрацкіх камітэтаў, якія арганізавалі ахову і ўзялі на ўлік іх маёмасць.

Камітэты беднаты ствараліся адразу ж пасля адыходу нямецкіх войск. Выбранне іх праходзіла пад кіраўніцтвам партыйных арганізатараў, прадстаўнікоў рэўкомаў, ваенных Саветаў. Актыўнымі арганізатарамі выскавай беднаты былі пасланцы Чырвонай Арміі. Бабруйскі ваенны Савет паведам-

¹ ДА Мінскай вобласці, ф. 10, воп. 2, спр. 1, арк. 6—7.

² «Звезда», 6 сакавіка 1919 г.

³ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 38, стр. 192.

⁴ ЦДАСА, ф. 201, воп. 3, спр. 213, арк. 68.

ляў, напрыклад, 2 снежня 1918 года ў Мінск, што ўсюды, куды ўступаюць чырвонаармейцы, арганізоўваюцца камітэты беднаты¹.

У склад камітэтаў беднаты ўваходзіла 3—5 чалавек: старшыня, сакратар, адзін-тры члены. Старшыня камітэта часта выбіраўся непасрэдна на сходзе.

Вясковая бедната асабліва актыўна падтрымлівала камбеды. «Сетка камуністычных ячэек ахоплівае Бабруйскі павет. Насельніцтва ахвотна выбірае камбеды», — гаварылася ў адной са зводак палітаддзела Рэўваен-савета Заходняй арміі за 6 снежня 1918 года. «У навакольных вёсках горада Слуцка ідзе паспяховая арганізацыя камбедаў», — гаварылася ў зводцы ад 19 снежня. У многіх паветах камбеды былі арганізаваны амаль у кожнай вёсцы. У Барысаўскім павеце налічвалася 618 камітэтаў беднаты. У Мазырскім павеце, як было даложа на павятовай нарадзе прадстаўнікоў валземаддзелаў у студзені 1919 года, «камітэты беднаты не арганізаваны за рэдкім выключэннем»².

Сяляне разглядалі камбеды як органы ўлады ў вёсцы. «Членам камітэта, — гаварылася ў пастанове сходу сялян вёскі Кошыцы Даманавіцкай воласці Рэчыцкага павета ад 6 снежня 1918 года, — даём поўнае давер'е кіраваць усімі належнымі справамі на карысць працоўнага народу нашага грамадства». Сяляне вёскі Осіпавай Рудні той жа воласці, выбіраючы камітэт беднаты, выказаліся яшчэ больш катэгарычна. Камітэту павінны быць даручаны «усе справы, якія датычаць усёй вёскі». Камбеды стваралі баявыя дружны.

Архіўныя дакументы захавалі і такі факт. Пасля вызвалення Налібоцкай воласці Ашмянскага павета быў скліканы валасны сход, на якім з правамі выступілі камандзір эскадрона і паліткамісар палка. Сход выбраў валасны камбед, які намеціў сабе наступную праграму дзеяння: забраць зброю ў кулакоў, арганізаваць баявую дружыну, узяць на ўлік прадукты першай неабходнасці, стварыць камбеды ў вёсках. Для правядзення ў жыццё гэтых мерапрыемстваў камітэтам прапанавалася выдаваць неабходныя загады.

Павятовыя і валасныя рэўкомы, абапіраючыся ў сваёй арганізатарскай дзейнасці ў вёсцы на камітэты беднаты, патрабавалі ад іх выканання дзяржаўных функцый, правядзення ў жыццё прадпісанняў мясцовай і цэнтральнай улады. Вельмі цікавыя два наступныя факты. У загадзе каменданта Чабатовіцкай воласці Гомельскага павета ўказвалася, што ўся ўлада ад стараст павінна перайсці да вясковых камітэтаў, якія выбіраюцца сялянамі, што не карыстаюцца чужой працай. Нова-Аляксандраўскі раённы рэўком абавязваў вясковыя камітэты беднаты клапаціцца аб устаўленні і падтрыманні парадку, узяць на ўлік усю дзяржаўную маёмасць. «За ўсякі беспарадак, — гаварылася ў загадзе гэтага рэўкома, — адказваюць вясковыя камітэты».

Дзейнічаючы як органы ўлады, вясковыя камітэты беднаты ўдзельнічалі ў стварэнні валасных Саветаў. У Замоскай воласці Дрысенскага павета валасны Савет і выканком 19 снежня 1918 года былі выбраны з ліку «стойкіх камуністаў» на з'ездзе прадстаўнікоў камбедаў воласці. З дакумента відаць і вельмі вострая барацьба, якая спадарожнічала арганізацыі ўлады. У рэзалюцыі, у прыватнасці, запісана: «Мы, савет беднякоў, пад абарону бяром кожнага камунара; тысячы галоў аддадзіце за кроплю крыві бедняка, пральце рэкі крыві, кулакі-зdraднікі».

З умацаваннем сельскіх Саветаў дзейнасць камітэтаў беднаты звужалася. Паралельнае існаванне Саветаў і камбедаў патрабавала размежавання функцый, узгодненасці дзеянняў і ў канчатковым выніку ўстанаўлення адзінаўладдзя. У вызваленых раёнах камбеды існавалі да вясны 1919 года³.

¹ ЦДАКР БССР, ф. 5, спр. 6, ч. II, арк. 54; ЦДАКР СССР, ф. 1235, воп. 93, спр. 131, арк. 11.

² ЦДАКР БССР, ф. 681, воп. 1, спр. 10, арк. 8.

³ Гл. И. М. Игнатенко. Беднейшее крестьянство — союзник пролетариата в борьбе за победу Октябрьской революции в Белоруссии. Минск, 1962, стр. 474.

Дзейнасць камітэтаў беднаты садзейнічала абуджэнню і ўзмацненню палітычнай актыўнасці працоўнага сялянства, дапамагала ўцягваць яго ў рэвалюцыйнае будаўніцтва.

У нямецкім тыле

Органы Савецкай улады ствараліся не толькі на вызваленай тэрыторыі, але і ў нямецкім тыле. Часцей за ўсё гэта былі рэўкомы, якія ў залежнасці ад абставін у адных выпадках дзейнічалі адкрыта, у другіх — падпольна.

Стварэнне працоўнымі пад кіраўніцтвам бальшавіцкіх арганізацый рэвалюцыйных органаў улады на акупіраванай тэрыторыі — вынік глыбокіх палітычных працэсаў, якія адбываліся тут. Падпольныя бальшавіцкія арганізацыі, рыхтуючыся да рашучых бітваў, прадугледжвалі форму органаў для кіраўніцтва паўстаннем. Напрыклад, Бабруйская падпольная раённая канферэнцыя камуністычных арганізацый Беларусі і Літвы (кастрычнік 1918 года) зыходзіла з таго, што «ў рашучыя моманты грамадзянскай барацьбы ўчастковыя, валасныя і падраённыя камітэты аб'яўляюць сябе ваенна-рэвалюцыйнымі камітэтамі Савецкай улады Беларусі».

Барацьба супраць акупантаў у сувязі з лістападаўскай рэвалюцыяй у Германіі, якая стварыла новую гістарычную абстаноўку, прыняла, па сутнасці, характар народнага паўстання. Адбывалася далейшае размежаванне класавых сіл. Страх і разгубленасць панавалі ў лагеры прыхільнікаў старога ладу і памагатых акупантаў. Паніка сярод спекулянтаў, прадпрыемальнікаў, асоб, звязаных з акупацыйнай адміністрацыяй, пачалася ўжо ў жніўні, калі стала вядома аб заключэнні Германіяй і Савецкай Расіяй Дадатковага дагавору, але хутка ахіхла. У лістападзе яна ўзнялася з новай сілай. Рэвалюцыя ў Германіі і ануляванне Брэст-Літоўскага дагавору ўжо не пакідалі ніякіх спадзяванняў на працяг акупацыі.

Нямецкі бок на перагаворах аб умовах эвакуацыі спрабаваў дамагчыся ад савецкіх прадстаўнікоў абяцання не праследаваць асоб, «якія ў інтарэсах кіравання краінай супрацоўнічалі з нямецкімі ўладамі або ў іх жа неслі службу». Гэта ўжо выглядала як умяшанне ва ўнутраныя справы і было рашуча адхілена.

Пачаўся продаж рознай маёмасці, таварных запасаў прадпрыемстваў, прадуктаў. З Барысыва прадпрыемальнікі спрабавалі вывезці каштоўнае заводскае абсталяванне. Рабочыя звярнуліся па дапамогу да нямецкага салдацкага Савета, каб перашкодзіць рабаўніцтву¹.

Зберагчы ад знішчэння і рабунку як мага больш маёмасці, прадуктаў харчавання, ваеннай амуніцыі — задача, якую ставілі партыйныя арганізацыі, рэўкомы і ваенныя Саветы. Даводзілася дзейнічаць рознымі метадамі: калі трэба, ішлі на перагаворы з нямецкім камандаваннем і нават рабілі «гандлёвыя здзелкі». У Слуцку нямецкі камандант сам прапанаваў рэўкому купіць прадукты, якія акупанты не маглі вывезці.

Рэўкомы абавязаны былі дзейнічаць смела і рашуча. Палітычны камісар абласцей Заходняга краю, якія вызваліліся ад акупацыі, Д. І. Мануільскі прапанаваў рэвалюцыйным камітэтам высылаць «наперад па шляху адступлення германскіх войск камісіі для наглядання за эвакуацыяй»². Загадвалася ўсім наўнымі сродкамі перашкаджаць вывазу маёмасці.

Разгромленыя бальшавіцкія арганізацыі зноў сабраліся з сіламі. Нямецкія ўлады і пасля звяржэння кайзера праследавалі камуністаў. Так, намечаная на 1 снежня 1918 года партыйная канферэнцыя Ігуменскага падраёна была разгнаная. Некаторыя камуністы былі арыштаваныя. І цяпер, каб правесці сход, трэба было атрымаць дазвол акупацыйных улад. На сходах прысутнічалі іх прадстаўнікі ў якасці «наглядальнікаў». Але нягледзячы на ўсё, у глыбокім тыле ў немцаў бурліла палітычнае жыццё.

Да прыходу Чырвонай Арміі партыйныя арганізацыі стварылі рэвалю-

¹ «Известия Борисовского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 2 студзеня 1919 г.

² «Звезда», 19 снежня 1918 г.

цыйныя камітэты ў трынаццаці валасцях Бабруйскага павета. Тут асабліва ярка вылучалася дзейнасць камуністаў-падпольшчыкаў. Гэта было праўленнем сталасці і баявітасці партыйных арганізацый.

Актыўна дзейнічала Замір'еўская балышавіцкая арганізацыя Навагрудскага павета. Тут яшчэ да рэвалюцыі ў Германіі з'явіліся падпольныя валасныя, сельскія і батрацкія камітэты.

Акадэмік А. Я. Пракапчук успамінае, як Чырвоная Армія вызваляла Нясвіж. Вестка аб адыходзе акупацыйных войск актывізавала барацьбу. Арганізаваны ў гэтыя дні ўзброены атрад захапіў у мястэчку Лань валасную ўправу. Быў утвораны рэўком, які ўзначаліў Пракапчук. Потым паўстанцы прынялі меры, каб паскорыць адыход немцаў з Нясвіжа. Неўзабаве Пракапчук быў прызначаны камандантам Нясвіжа, а потым ваенным камісарам¹.

У Слуцку функцыі рэвалюцыйнага камітэта ўзяў на сябе падпольны балышавіцкі камітэт. Тут дзейнічала ў час акупацыі даволі моцная партыйная арганізацыя, якая стварыла партызанскія атрады ў мястэчках, вёсках і сёлах павета. Такія атрады былі арганізаваны ў Капылі, Клецку, Цімкавічах і іншых населеных пунктах. Слуцкі камітэт меў сувязь з Мінскам, адкуль атрымліваў літаратуру, інструкцыі, указанні.

Абапрачучыся на падтрымку насельніцтва, маючы ў сваім распараджэнні ўзброеныя атрады, рэўкомы патрабавалі ад нямецкага камандавання не вывозіць і не знішчаць маёмасць, захоўваць умовы эвакуацыі.

Паводле ўспамінаў І. Р. Басінкевіча, Слуцкі рэўком накіраваў да каманданта горада, нямецкага генерала, свайго прадстаўніка з патрабаваннем перадаць уладу балышавікам. На ўладу прэтэндаваў і створаны «Бундам» савет. «Пасля доўгіх ваганняў, — піша Басінкевіч, — генерал аддаў загад аб вывадзе нямецкіх войск са Слуцка. Яго набралі ў нашай былой падпольнай друкарні і ўначы расклеілі па горадзе. Раніцай усе жыхары даведаліся аб перамене, якая адбылася»².

Калі дазволілі ўмовы, камуністы Бабруйска стварылі павятовы рэўком, накіраваўшы туды сваіх лепшых таварышаў.

Архіўныя дакументы захавалі і многія іншыя факты арганізацыі ў нямецкім тыле органаў Саветскай улады. За тыдзень да адыходу акупацыйных войск быў арганізаваны рэўком у Браславе³. Актыўна дзейнічаў у тыле немцаў часовы рэвалюцыйны камітэт у мястэчку Гарадцы Рагачоўскага павета. Падпольным рэўком была ўзята ўлада ў Быхаве. На чыгуначных станцыях рабочыя і служачыя стваралі чыгуначныя рэўкомы.

Калі дазвалялі абставіны, праводзіліся і выбары Саветаў. Мінскі Савет рабочых дэпутатаў аб'явіў сябе органам улады за тыдзень да ўступлення ў горад часцей Чырвонай Арміі. Першае пасяджэнне Барысаўскага Савета адбылося, калі ў горадзе яшчэ знаходзіліся нямецкія войскі⁴.

У Наваельні (Навагрудскі павет) орган улады называўся Наваельненскім раённым камітэтам Савета рабочых і сялянскіх дэпутатаў. Камітэт меў дружыну⁵.

У некаторых месцах выбараны органы ўлады называліся выканкамі, камітэтамі і г. д. Калі арганізатар Мінскага ваеннага Савета 15 снежня прыбыў у мястэчка Заслаў'е, дык там ужо дзейнічаў часовы выканаўчы камітэт, выбраны пад кіраўніцтвам камуністаў да адыходу нямецкіх войск. Падобны ж камітэт сяляне выбралі і ў суседнім мястэчку Краснаселле. На чале яго стаяў стары партыйны работнік. Часовыя выканкомы былі выбраны таксама ў Радашковічах і Койданаве.

«Улада Саветам!» — гэты лозунг захапіў працоўных і ў раёнах за ліній акупацыі былога руска-германскага фронту. Гэтая частка Беларусі з 1915 года знаходзілася пад уладай нямецкіх акупантаў. Бурныя палітычныя падзеі адбываліся ў Гродне, Ваўкавыску, Лідзе — найбольш буйных цэнтрах Гродзеншчыны.

¹ Гл. «Полымя», 1968, № 11, стар. 163—164.

² «В борьбе за Советскую власть». Минск, 1967, стр. 136.

³ ЦДАКР СССР, ф. 488, воп. 1, спр. 33, арк. 67.

⁴ «Известия Борисовского Совета...», 3 студзеня 1919 г.

⁵ ЦДАКР СССР, ф. 393, воп. 4, спр. 59, арк. 68.

Рабочыя былі ініцыятарамі стварэння Гродзенскага Савета. Выбарчая кампанія, у якой прымалі ўдзел розныя партыі, прынесла перамогу камуністам. У першым пасяджэнні Савета, што адбылося 14 студзеня 1919 года, прымалі ўдзел таксама прадстаўнікі выбраных да гэтага часу Саветаў рабочых і сялянскіх дэпутатаў некаторых мястэчак. Савет вітаў УсеЦВК і СНК РСФСР, урады Беларусі і Літвы. Аднак Савету ў Гродне не ўдалося стаць органам улады на справе і правесці ў жыццё свае рашэнні. Гэтаму перашкаджалі контррэвалюцыйныя сілы нямецкай арміі (у Гродна з Мінска перамясціўся штаб X акупацыйнай арміі) і мясцовыя контррэвалюцыянеры, якіх падтрымлівалі з Польшчы.

Партызанскія атрады на Палессі (Столін, Лунінец, Тураў, Давід-Гарадок) к восені 1918 года выраслі ў паўстанцкія палкі. Устанавіўшы кантроль на значнай тэрыторыі, партызаны смела нападalі на нямецкія гарнізоны, вялі баі з украінскімі нацыяналістычнымі бандамі. У кастрычніку 1918 года ЦК РКП(б) паслаў на Палессе А. Лына, які ўзначаліў ваенны Савет паўстанцкіх камуністычных войск Беларусі і захаду Украіны.

У раёне дзеянняў паўстанцаў ствараліся валасныя рэўкомы, чыгуначная і пасялковая ахова. У Мазырскім павеце выбіраліся Саветы¹. Арганізацыйным цэнтрам у раёне стаў Палескі рэўком. Яго ўплыў распаўсюдзіўся на некалькі паведаў. З адыходам нямецкіх войск у лютым 1919 года Палескі рэўком быў ліквідаваны. Лёвыя эсэры, што ўваходзілі ў яго склад, спрабавалі захаваць рэўком, ігнаравалі ўказанні Беларускага ўрада. Старшыня УсеЦВК, сакратар ЦК РКП(б) Я. М. Свядлоў падтрымаў ініцыятыву Беларускага ўрада аб роспуску Палескага рэўкома.

Паказчыкам актыўнасці падпольных бальшавіцкіх арганізацый з'явілася нарада сялянскіх дэпутатаў Мінскай губерні, якая адбылася 12—13 снежня ў Мінску (ўсяго праз дзень пасля вызвалення горада). У адным з дакументаў упамінаецца, што нарада была задумана як «сродак арганізацыі губернскай улады» і павінна была папярэднічаць губернскаму з'езду Саветаў. Ініцыятарам склікання нарады быў Мінскі раённы камітэт партыі. Але сабралася мала дэлегатаў: 54 чалавекі ад 38 валасцей. Таму нарада, міркуючы па газетнай справяздачы, абмежавалася абмеркаваннем іншых пытанняў. Яна вітала аднаўленне ў Беларусі і Літве Савецкай улады, заклікала беларускіх сялян ўсяляк дапамагаць Чырвонай Арміі.

Нарада палічыла неабходным разгледзець таксама і нацыянальнае пытанне. Лілічынны барацьба ў акупіраванай Беларусі патрабавала ад бальшавіцкіх арганізацый пэўных адносін да нацыянальнага самавызначэння.

Улічваючы настроі працоўных і абставіны, удзельнікі нарады выказаліся за стварэнне сумеснай беларуска-літоўскай дзяржаўнасці на савецкай аснове. Як бачым, ідэя самавызначэння Беларусі выказвалася не толькі Белнацкомам, Беларускамі секцыямі РКП і бежанцамі, але і бальшавікамі-падпольшчыкамі. Сама назва «Камуністычная арганізацыя Беларусі і Літвы» адлюстроўвала ў сабе і нацыянальны момант. Гэта была арганізацыя нацыянальнага раёна.

На дапамогу падпольшчыкам пасылаліся камуністы Паўночна-Заходняй абласной партыйнай арганізацыі². Вялікая ўвага звярталася на агітацыйную работу сярод нямецкіх салдат.

Такім чынам, органы дыктатуры пралетарыату, што былі створаны ў тыле акупантаў, мелі розныя арганізацыйныя формы: рэвалюцыйныя камітэты, Саветы, выканкомы і інш. Яны садзейнічалі паспяховаму прасоўванню часцей Чырвонай Арміі, перашкаджалі акупантам, памешчыкам, уладальнікам прамысловых прадпрыемстваў і гандлярам вывозіць народную маёмасць, не давалі эсэрам, меншавікам, бундаўцам захапіць уладу пасля адыходу нямецкіх войск. У сваёй дзейнасці рэўкомы, Саветы, выканкомы абавіраліся на актыўную падтрымку насельніцтва, на баявыя дружны і партызанскія атрады.

¹ ЦДАКР СССР, ф. 393, воп. 4, спр. 59, арк. 68.

² Гл., напрыклад, ДА Гомельскай вобл., ф. 428, воп. 1, спр. 76, стар. 10.

Адна з цяжкасцяў

У ходзе вызвалення Беларусі ліквідоўваліся адноўленыя акупантамі з дапамогай кадэтаў, меншавікоў, эсэраў гарадскія і земскія думы, валасныя ўправы, старыя суды.

Нямецкія ўлады, якія шукалі апоры сярод мясцовай буржуазіі і памешчыкаў, разглядалі думы, земствы і іншыя старыя ўстановы як апарат, які можна будзе выкарыстаць у сваіх мэтах.

Імкнучыся як мага мацней падначаліць сабе гэтыя органы, акупацыйныя ўлады ўстанавілі найстражэйшы кантроль за іх дзейнасцю. Усюды прысутнічалі нямецкія прадстаўнікі. Міліцыя, якая спачатку знаходзілася ў падначаленні гарадскіх упраў, была потым перададзена ў непасрэднае падначаленне нямецкім паліцмайстрам і павінна была кіравацца нямецкім «паліцэйскім правам». Паступова ў думах, земствах і іншых органах занялі месца былыя царскія чыноўнікі, паліцэйскія, жандары.

Увосень 1918 года, бачачы канец нямецкага ўладання, антысавецкія сілы ўсяляк перашкаджалі барацьбе працоўных за ўз'яднанне з Расіяй. Узнялася газетная кампанія за «ўчыраділку», за так званае дэмакратычнае самакіраванне. Мінскія земскія дзеячы наведаль камандуючага Х нямецкай арміяй генерала Фолькенгайна і ўручылі яму запіску са зместам плана склікання беларускага земскага і гарадскога з'ездаў «для выяўлення волі беларускай дэмакратыі». Актывізавалася Беларуская рада, якая заклікала краіны Антанты не дапусціць бальшавікоў у Беларусь.

Падпольныя камуністычныя арганізацыі выкрывалі палітыку беларускіх нацыяналістычных дзеячаў, дробнабуржуазных партый, заклікаючы працоўных да ўзмацнення барацьбы з акупантамі і іх памагатымі, за пераход улады да Саветаў.

Рэўкомы і Саветы аб'яўлялі аб ліквідацыі дум і земстваў і пераходзе ўсіх функцый па кіраванні гарадской гаспадаркай, школам, прытулкамі, бальніцамі да савецкіх органаў.

Напачатку, калі толькі наладжвалася дзяржаўнае кіраванне, рэўкомам і Саветам даводзілася выкарыстоўваць апарат гарадскіх упраў. Мінскі губ. рэўком, напрыклад, выносічы рашэнне аб роспуску Мінскай гарадской думы, у той жа час пастанавіў «выкарыстаць наяўны яе тэхнічны апарат і тэхнічныя сілы». Прэзідыуму рэўкома было прапанавана дамовіцца з работнікамі гарадской управы аб умовах, на якіх яны могуць працягваць работу¹. У горадзе Дзісне рэвалюцыйны штаб (так называўся тут часовы орган Савецкай улады) са служачых гарадской управы арганізаваў Савет, якому даручыў на некаторы час кіраваць гаспадарчым жыццём горада.

Радавыя служачыя гарадскіх і земскіх упраў часта самі заяўлялі аб сваіх лаляных адносінах да Савецкай улады і гатоўнасці працаваць у савецкіх установах. У Вілейцы, як адзначалася ў адным ваенным данясенні, «чырвонаармейскія часці сустракаў гарадскі галава з членамі ячэйкі камуністаў». У Бабруйску банкаўскія служачыя выйшлі на маніфестацыю з партрэтамі Карла Маркса.

Да арганізацыі сельскіх Саветаў у некаторых месцах са згоды насельніцтва заставаліся сельскія старасты. Таму Мінскі губеранскі з'езд Саветаў, які адбыўся ў канцы студзеня 1919 года, прыняў спецыяльную пастанову, каб усюды, дзе яшчэ захаваліся старасты, былі выбраны сельскія Саветы².

Вопыт, атрыманы працоўнымі ў перыяд правядзення Кастрычніцкай рэвалюцыі, спатрэбіўся цяпер для наладжвання на вызваленай тэрыторыі савецкага дзяржаўнага кіравання.

Каб кіраваць, патрэбен быў апарат — сродак улады. Трэба было наладзіць работу аддзелаў выканкомаў, ваенных камісарыятаў і іншых устаноў. Вайна ўскладнала кіраўніцтва. Яна патрабавала арганізацыі дадатковых органаў, не ўласцівых мірнаму часу, накладвала адбітак на формы і метады работы, на ўсю арганізатарскую дзейнасць.

Рэвалюцыйныя камітэты і Саветы неадкладна браліся за арганізацыю

¹ ЦДА БССР, ф. 5, спр. 3, арк. 1—2.

² «Звезда», 2 лютага 1919 г.

аддзелаў і іншых неабходных органаў. Прызначаючы 29 лістапада 1918 года Бабруйскі павятовы рэўком, раённы камітэт партыі адначасова вылучыў і камуністаў для кіраўніцтва яго аддзелаў¹. Браслаўскі раённы рэвалюцыйны камітэт пачаў працаваць 7 снежня 1918 года, а праз некалькі дзён пры рэўкоме былі арганізаваны агітацыйна-палітычны, зямельны, харчовы, фінансавы, медыка-санітарны, народнай адукацыі, працы і агульны аддзелы.

Не хапала вопытных кадраў. Для работы ў рэўкомах і Саветах патрэбны былі не толькі сумленныя, адданыя Савецкай уладзе людзі, але і пісьменныя. Таму зусім зразумела, што рэўкомы і Саветы, нягледзячы на рэвалюцыйны энтузіязм, часта няўмела браліся за справу, не заўсёды бачылі галоўнае ў складанай сукупнасці розных неадкладных спраў.

Кадры запрашаліся адусюль. Вельмі пажаданымі былі людзі, якія працавалі ўжо ў Беларусі, ведалі мясцовыя ўмовы, мелі вопыт арганізатарскай работы, але з-за нямецкага нашэсця вымушаны былі пакінуць яе межы.

Цэнтрам па мабілізацыі кадраў быў Паўночна-Заходні абласны камітэт партыі. Ён накіроўваў на месцы вялікую колькасць агітатараў і арганізатараў, шукаў камуністаў, якія працавалі ў Беларусі да акупацыі. Абласны камітэт ўвесь час дапамагаў павятовым органам улады сваімі ўказаннямі, інструкцыямі і г. д.².

Дапамагаў Беларусі кадрамі Цэнтральны Камітэт партыі. Інструктараў-арганізатараў накіроўваў у Беларусь Усерасійскі Цэнтральны Выканаўчы Камітэт.

У цэнтры барацьбы і будаўніцтва

У сістэме дыктатуры пралетарыяту партыя — кіраўнічая і накіроўчая сіла. Становішча мясцовых бальшавіцкіх арганізацый было не аднолькавае ў тых раёнах, якія падвергліся нямецкаму нашэсцю, і ў раёнах, што былі свабоднымі ад акупацыі. Ва ўсходніх раёнах Магілёўскай і Віцебскай губерняў складалася і мацнела сістэма партыйных арганізацый, прыстасаваная да выканання задач кіраўнічай партыі. Абласны камітэт у Смаленску, раённыя і падраённыя камітэты, ячэйкі ў валасцях, на прадпрыемствах, у воінскіх частках, прафсаюзных арганізацыях — вось структура абласной партыйнай арганізацыі, выпрацаваная ў ходзе барацьбы і будаўніцтва.

У раёнах, якія вызваліліся ад акупацыі, вельмі многае даводзілася ствараць нанова. Камуністы-падпольшчыкі, аб'яднаныя ў Камуністычную арганізацыю Беларусі і Літвы, ставілі сабе за мэту — выгнаць захопнікаў і аднавіць Савецкую ўладу. Паводле падлікаў С. З. Пачаніна, які вывучаў гісторыю бальшавіцкага падполля 1918 года, у акупіраванай Беларусі напярэдадні вызвалення было больш як 4 000 камуністаў-падпольшчыкаў. З адыходам акупантаў ранейшая арганізацыйная структура патрабавала перабудовы.

Звернемся да аднаго цікавага дакумента — студзенскай справаздачы Цэнтральнага Бюро КПБ. Тут так ахарактарызаваны стан партыйнага будаўніцтва ў вызваленых раёнах: «Створаныя ў час акупацыі падпольныя арганізацыі ў новых умовах трацяць сваё значэнне. Яны складаліся з усіх апазіцыйных элементаў, яны не мелі строгага партыйнага характару. Апрача таго, паспяховае вызваленне вялікай тэрыторыі ставіць перад намі, як асноўную чарговую задачу, хуткую арганізацыю Савецкай улады і правядзенне ў жыццё тых дэкрэтаў і мерапрыемстваў, якія праводзіліся ў Савецкай Расіі на працягу 15 месяцаў, з дня Кастрычніцкай рэвалюцыі па сучасны момант. Ствараецца становішча, якое пмат у чым нагадвае перыяд, што непасрэдна ішоў за Кастрычніцкай рэвалюцыяй, калі дакастрычніцкія фронтавыя арганізацыі, якія моцна набухлі з-за апазіцыйнага настрою мас, адразу ж распаліся і спынілі сваю старую партыйную работу.

¹ ЦДАКР СССР, ф. 1235, воп. 93, спр. 1.

² «Звезда», 15 снежня 1918 г.

З прычыны такога становішча стала надзённай неабходнасцю неадкладна прыступіць да новага партыйнага будаўніцтва»¹.

Несумненна, аднак, што многія былыя падпольныя цэнтры сталі базай для стварэння новых арганізацый, прыстасаваных ужо да новых умоў. У Слуцкім павеце ў падпольных ячэйках было 500 чалавек, «якія ў патрэбны момант маглі выступаць са зброяй у руках». У самім горадзе налічвалася 50 падпольшчыкаў-камуністаў. Слуцкая ячэйка стала касцяком новай арганізацыі. Адразу ж быў створаны і павятовы партыйны цэнтр. Але не ўсюды было так, як у Слуцку. І тады спатрэбілася больш глыбокая перабудова. Працэс гэты быў даволі цяжкай справай. «Ранейшыя арганізацыі толькі з цяжкасцю ўдаецца рэарганізаваць на новы лад», — гаварылася ў вышэйпамянёнай справаздачы ЦБ КП(б)Б.

Сучаснаму чытачу будучы цікавыя некаторыя супастаўленні. Цяпер Камуністычная партыя Беларусі (паводле дадзеных на ліпень 1968 года) налічвае амаль 390 000 чалавек. У сярэднім на 23 жыхары даводзіцца адзін член партыі. Пярвічныя партыйныя арганізацыі ёсць амаль ва ўсіх калектывах працоўных. Іх цяпер у Беларусі 11589².

У пачатку 1919 года партарганізацыя Беларусі колькасна была невялікая. Некаторыя статыстычныя дадзеныя прыведзены ў пратаколе Першага з'езду КПБ, які адбыўся 30—31 снежня 1918 года. Дэлегацы з'езду прадстаўлялі крыху больш за 17 тысяч членаў партыі. Але з гэтай колькасці трэба выключыць камуністаў Смаленскай губерні, а таксама павятаў Віцебскай губерні і Чарнігаўскага раёна, якія потым не ўвайшлі ў склад БССР.

Трэба адзначыць і іншыя асаблівасці. Найбольш шматлікія партыйныя арганізацыі знаходзіліся ў гарадах, у павятовых цэнтрах. У вёсцы, дзе пражывала асноўнае насельніцтва, камуністамі былі адзінкі. Многія воласці з насельніцтвам у 10—15 тысяч чалавек не мелі партыйных ячэек.

У студзенскай справаздачы ЦБ КПБ падкрэслівалася, што калі ў свабодных ад акупацыі раёнах абласны камітэт партыі стварыў «густую сетку партыйных арганізацый і ячэек», дык у вызваленых раёнах «такой трывалай і густой сеткі арганізацый няма»³. Гэтае супастаўленне трэба разумець як вельмі адноснае. Возьмем Чэрыкаўскі павет Магілёўскай вобласці. Павеце не быў пад акупацыяй. Тут у снежні 1918 года было каля 400 членаў партыі і кандыдатаў. У Чавускім павеце налічвалася 104 члены партыі і 143 спачуваючыя. Крыху больш было (дадзеныя на студзень) у Аршанскім павеце — каля 714 членаў партыі і спачуваючых. Прыблізна столькі ж — і ў Мсціслаўскім павеце⁴.

А цяпер звернемся да лічбаў, якія адносяцца да вызваленых павятаў. Наяўныя дадзеныя не зусім дакладныя, бо вельмі цяжка было ў той час улічыць колькасны склад партыйных арганізацый. Ішла рэарганізацыя. Ды і справаздачнасць яшчэ была не наладжана. Самую вялікую арганізацыю меў Мінск. У ёй налічвалася 344 члены партыі, 97 кандыдатаў і 32 спачуваючыя. У Бабруйску было 100 камуністаў, у Ігумене — каля 30, у Барысаве — 48. У той жа час у валасцях партыяўкі налічваліся літаральна адзінкамі. Так, у Ігуменскім павеце, паводле дадзеных на студзень 1919 года, было толькі 6 ячэек, а ў Мінскім павеце — у 8 населеных пунктах. Больш было ў Вілейскім павеце — 16 ячэек.

Ячэйкі ствараліся ў валасных цэнтрах, на чыгуначных станцыях, на размешчаных у сельскай мясцовасці прадпрыемствах. Многія ячэйкі ў вызваленых раёнах складаліся ў асноўным са спачуваючых. Напрыклад, у Мірскай арганізацыі Навагрудскага павята былі адзін член партыі, адзін кандыдат і 100 спачуваючых⁵. Спачуваючыя наладжвалі сходы, выконвалі

¹ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 496.

² Гл. «Коммунист Белоруссии», 1968, № 8, стр. 33.

³ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 496.

⁴ Там жа, стар. 351, 352, 438, 492.

⁵ Там жа, стар. 541.

партыйныя даручэнні, падначальваліся партыйнай дысцыпліне, плацілі членскія ўзносы. Праз пэўны час іх прымалі ў партыю.

Колькасны рост меў свае цяжкасці. І, вядома, малалікасць пралетарскага элементу — адна з галоўных прычын. Палітычная адсталасць, непісьменнасць, цёмната, забітасць таксама перашкаджалі росту партыі. Бо член партыі — гэта барацьбіт, які нясе палітычную асвету ў масы, выконвае разнастайныя партыйныя даручэнні. Хоць партыйных арганізацый было мала, іх «разбухання» баяліся. «З вялікай асцярожнасцю даводзіцца ставіцца да прыёму ў лік членаў партыі або спачуваючых, — чытаем у адным з дакументаў, — многа элементаў падазронах спрабуюць іншы раз любым шляхам пранікнуць у лік членаў Камуністычнай партыі»¹.

З усіх напрамкаў арганізатарскай, палітычнай і культурна-асветнай работы партыйных органаў вельмі важным было кіраўніцтва дзейнасцю дзяржаўнага апарата. Трэба было прывесці ў дзеянне сістэму дзяржаўных органаў, надаць канкрэтны кірунак іх рабоце. Для работы ў рэўкомах, Саветах, ваенных камісарыятах, надзвычайных камісіях, прадорганах, судах партыя накіравала сваіх лепшых членаў, найбольш актыўных, здольных.

Першы з'езд КПБ прыняў «Палажэнне аб партыйных арганізацыях», якое змяшчала структуру партыйных органаў рэспублікі, вызначала іх паўнамоцтвы, ролю ў кіраўніцтве Саветамі.

Абласны камітэт партыі ў Смаленску, а потым Цэнтральнае Бюро Кампартыі Беларусі на чале з А. Ф. Мясніковым накіроўвалі работу павятовых камітэтаў партыі, рэўкомаў, Саветаў. Дырэктывы, указанні, інструкцыі, пасылка на месцы арганізатараў — усё гэта мела вялікае ўздзеянне на ход сацыялістычнага будаўніцтва. Абком прыняў рашэнні аб стварэнні ўлады ў Мінскай губерні і ў самім Мінску. У полі яго зроку пастаянна знаходзіліся зямельнае і харчовае пытанні, агітацыйная і прапагандысцкая работа, стварэнне апарата рэспублікі.

Вопыт кіраўніцтва грамадствам, дзяржавай набываўся ў цяжкай барацьбе з ворагамі новага ладу. У ходзе самой барацьбы і сацыялістычнага будаўніцтва выпрацоўваліся найбольш мэтазгодныя формы дзяржаўнага і партыйнага кіраўніцтва. Непазбежныя былі пошукі, памылкі, адхіленні ад правільных нормаў.

Напачатку часта не хапала дакладнасці ў разуменні функцый Саветаў. Размежаванне кола дзейнасці, разуменне ролі кожнага звяна ў сістэме органаў, выпрацоўка форм работы і яе кірункаў — усё гэта патрабавала часу. У гэты цяжкі арганізацыйны перыяд нельга было чакаць, каб усё ішло гладка. Строгасць юрыдычных паўнамоцтваў, захаванне кампетэнцыі, складаная сістэма арганізацыйных, дзяржаўна-прававых узаемаадносін толькі наладжваліся. У перыяд вызвалення Беларусі ад акупацыі, калі адбываўся працэс станаўлення дзяржаўнага кіравання, калі складалася сістэма органаў, здаралася, што і партыйныя камітэты бралі на сябе ажыццяўленне ўладных паўнамоцтваў, міжволі ставячы сябе над Саветамі. Было звычайным, калі партыйныя камітэты прымалі рашэнні па тых ці іншых больш-менш важных пытаннях, а потым гэтыя рашэнні прымалі форму нарматыўных актаў Саветаў або выканкомаў. Партыйныя камітэты кантралявалі работу выканкомаў і іх аддзелаў. «Трымаць у моцных руках усю савецкую работу» — папулярная ў той час формула мела на ўвазе, аднак, не камандаванне, не апеку, а ўстанаўленне такіх адносін і форм кіраўніцтва, якія б рабілі Саветы, выканкомы дзейснай зброяй дыктатуры пралетарыату, набліжалі б Саветы да мас.

Партыйныя камітэты кантралявалі дзейнасць надзвычайных камісій. Камуністы выступалі і як узброеная сіла. Стварэння камуністычных атрады па першым закліку маглі быць кінуты на падаўленне паўстанняў, беспарадкаў, бандыцкіх выступленняў. Таму член партыі абавязаны быў ведаць военную справу. Жыццё пастаянна наладжвала праверку загартаванасці членаў партыі.

¹ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 540.

Да адзінай сістэмы

Ужо ў снежні 1918 года ў раней вызваленых мясцовасцях прайшлі выбары не толькі ў валасныя, але і ў павятовыя Саветы. Саветы былі выбраны ў Дрысенскім, Лепельскім, Дзісенскім, Полацкім, Аршанскім паветах. У студзені 1919 года адбыліся з'езды Саветаў у Ігуменскім, Бабруйскім, Навагрудскім, Слуцкім паветах. У канцы студзеня 1919 года сабраўся з'езд Саветаў сялянскіх дэпутатаў Мінскага павета¹.

У працэсе перабудовы ліквідоўваліся местачковыя рэўкомы і Саветы. Уся ўлада на тэрыторыі воласці пераходзіла да валасных Саветаў.

Камітэты беднаты пасля выканання сваіх задач таксама распускаяліся. Двоеўладдзе — адмоўная з'ява ў дзяржаўным кіраванні. Усерасійскі Цэнтральны Выканаўчы Камітэт у выдамоай інструкцыі «Аб парадку перавыбараў валасных і сельскіх Саветаў» (2 снежня 1918 года) адзначыў, што трэба шляхам агульных перавыбараў «зрабіць савецкую арганізацыю аднастайнай і карэнным чынам знішчыць усялякае раздвоенне» (падкрэслена намі. — В. К.). Тая ж праблема стаяла і ў Беларускай рэспубліцы.

Да з'езду Саветаў Мінскай губерні ва ўсіх яе паветах, за выключэннем Рэчыцкага, Мазырскага і Пінскага², былі выбраны павятовыя і валасныя Саветы. 30 студзеня 1919 года адкрыўся Мінскі губернанскі з'езд Саветаў рабочых, сялянскіх, чырвонаармейскіх і батрацкіх дэпутатаў, на які прыбыло 296 дэлегатаў. З'езд канстатаваў, што «рэвалюцыйныя камітэты вынеслі на сабе ўвесь цяжар арганізацыі Савецкай улады ў вызваленых ад акупантаў мясцовасцях». З'езд звярнуў увагу на тое, каб павятовыя і валасныя Саветы былі створаны «па адзіным плане». Асабліва ўвага была звернута на захаванне мясцовымі ўладамі рэвалюцыйнай законнасці.

Выбары Саветаў на месцах дазволілі ў пачатку лютага 1919 года склікаць Першы Усебеларускі з'езд Саветаў, які прыняў Канстытуцыю БССР, выбраў Цэнтральны Выканаўчы Камітэт — вышэйшы орган улады паміж з'ездамі Саветаў рэспублікі. Першы Усебеларускі з'езд Саветаў падвёў вынікі вялікай арганізатарскай работы пад кіраўніцтвам партыі па стварэнні органаў улады і дзяржаўнага апарата. З'езд вянчаў сабою сістэму органаў улады, створаную ў рэспубліцы.

Нельга не адзначыць адну асаблівасць выбарчай кампаніі — удзел у ёй дробнабуржуазных партый. У адрозненне ад іншых раёнаў краіны, у Беларусі быў яшчэ даволі значны ўплыў гэтых палітычных арганізацый, што вызначалася нацыянальным складам краю, характарам прамысловай вытворчасці, некаторымі гістарычнымі асаблівасцямі. З дробнабуржуазных партый найбольш уплывовы быў «Бунд». У Гомелі, напрыклад, налічвалася каля 1000 членаў гэтай партыі.

Многاپартыйнасць ва ўмовах класавай барацьбы і грамадзянскай вайны ўплывала на формы і метады кіраўніцтва Камуністычнай партыяй Саветамі. Улетку 1918 года жорсткія сутычкі адбываліся з левымі эсэрамі, якія ў Саветах (асабліва ў Магілёўскай губерні) мелі даволі значныя фракцыі. Дзе-нідзе эсэры ўзначальвалі зыканкомы, кіравалі аддзеламі і іншымі органамі. Сама логіка палітычнай барацьбы прымусала надаваць пераважнае значэнне партыйнаму складу Саветаў і выканкамаў. Перавага камуністаў гарантвала правядзенне патрэбнай палітыкі, хуткае і аператыўнае вырашэнне пытанняў. Таму ва ўмовах многاپартыйнасці натуральным было імкненне правесці ў Саветы як мага больш прадстаўнікоў Камуністычнай партыі, спачувальных і беднаты.

Іменна гэтым кіраваўся Мінскі губернанскі з'езд земаддзелаў і батрацкіх камітэтаў (студзень 1919 года), калі запісаў у сваёй рэзалюцыі, што «толькі чыстыя камуністычныя Саветы здолёюць вывесці на шлях сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі, зара якой ужо займаецца ва ўсёй Еўропе»³.

Па тым, колькі было камуністаў у складзе Савета, меркавалі аб даверы

¹ Да Мінскай воласці, ф. 6, воп. 1, арк. 2, 5.

² Скліканне павятовага з'езду Саветаў Палескім рэўкомам было прызначана на 20 лютага 1919 г. (ЦДАКР БССР, ф. 5, воп. 1, спр. 1, арк. 2).

³ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 456—457, 492.

да іх выбаршчыкаў. Назіралася агульная тэндэнцыя росту колькасці камуністаў у Саветах і выканкомках па ўсёй краіне. У лістападзе 1918 года ў губернанскіх выканкомках камуністы і спачувальчыя складалі 93 працэнты, а ў павятовых — 83,5 працэнта. У губернанскіх і павятовых Саветах адпаведна — 90 і 73 працэнты.

У выбарах у Мінскі Савет у студзені 1919 года прынялі ўдзел эсэры, бундаўцы, паалей-цыяністы, меншавікі, аб'яднаная яўрэйская сацыялістычная партыя¹. У Барысаўскім павятовым з'ездзе Саветаў, які адбыўся 25—29 снежня 1918 года, прынялі ўдзел прадстаўнікі меншавікоў, эсэраў, бундаўцаў і паалей-цыяністаў. Кожная з партый выступала са сваімі рэзалюцыямі, дэкларацыямі і заявамі.

Каб не апынуцца ў палітычнай ізаляцыі, дробнабуржуазныя партыі заяўлялі аб прызнанні Саветаў, аб неабходнасці згуртавацца вакол Саветаў, бо толькі ў гэтым «выратаванне рэвалюцыі». Прадстаўнік левых эсэраў на Барысаўскім павятовым з'ездзе Саветаў заявіў: «Паколькі рэвалюцыя ў крытычным становішчы», дык адзінае наша выратаванне ў Саветах». Прызнавалася згубнасць усялякіх выступленняў, якія раз'ядноўвалі працоўных. Жыццяздольнасць Саветаў як формы органаў улады, як бачым, ужо не адмаўляецца.

Заклікі да «яднання рэвалюцыйных сіл» мелі на ўвазе і палітычную платформу гэтага аб'яднання. Бальшавікі не маглі ісці на адмаўленне ад сваіх прынцыповых устаноў. Мясцовыя бальшавіцкія арганізацыі, удлічваючы гістарычны вопыт, вельмі недаверліва ставіліся да заяў і дэкларацый дробнабуржуазных партый.

На тым жа Барысаўскім павятовым з'ездзе Саветаў прадстаўнік сацыялістаў-рэвалюцыянераў заклікаў: «...Час стаць на пункт гледжання Леніна і вызваліцца ад забабонаў, што толькі камуністы могуць увайсці ў выканком»².

Дробнабуржуазным партыям не ўдалося дамагчыся на выбарах у Саветы значных поспехаў. На Мінскім губернанскім з'ездзе Саветаў сабраліся, як адзначана ў студзенскай справаздачы ЦБ КП(б)Б, «выключна камуністы».

Асобае становішча было ў Мінску. Але і тут перамога бальшавікоў была відавочная. На 286 месц у Савет было выбрана толькі 37 эсэраў, 28 паалей-цыяністаў, 27 бундаўцаў і 6 сацыял-дэмакратаў. Адзін дэпутат далучаў сябе да беспартыйных³.

Лепшыя кадры партыя аддавала дзяржаўнаму апарату. Гэта вынікала з той ролі, якую ажыццяўляла дзяржава як галоўны сродак пераўтварэння грамадства.

Сельскія Саветы, камбеды ў сваім складзе амаль не мелі камуністаў. Але гэтыя «беспартыйныя» органы ажыццяўлялі палітыку Камуністычнай партыі, праводзілі ў жыццё яе дэкрэты. Выбраныя з прадстаўнікоў народу, яны дзейнічалі як органы народу. Паводле падлікаў Е. Г. Гімпельсона, у 1919 годзе колькасць камуністаў у сельскіх Саветах не перавышала 3 працэнтаў. Прадстаўнікоў дробнабуржуазных партый былі адзінкі на цэлыя губерні⁴. У Беларусі ў складзе Саветаў і выканкомаў працэнт прадстаўнікоў гэтых партый быў значна вышэйшы, чым у рускіх раёнах.

Адмоўным у многапартыйнасці было тое, што прадстаўнікі беспартыйных слаба прыцягваліся да работы ў вышэйшых звеннях Саветаў.

Суверэннай воляй рэспублікі

Каб дзяржаўны механізм дзейнічаў зладжана і эфектыўна выконваў пастаўленыя перад ім Камуністычнай партыяй задачы, патрэбна была аднолькавая пабудова органаў улады. Прынцып дэмакратычнага цэнтралізму,

¹ ДА Мінскай вобласці, воп. 1, спр. 1401, арк. 1.

² «Известия Борисовского Совета...», 7 студзеня 1919 г.

³ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 500.

⁴ Е. Г. Гімпельсон. Советы в годы интервенции и гражданской войны. М., 1968, стр. 64—65.

на якім будавалася сістэма Саветаў, выходзіў з дакладнага размежавання функцый і паўнамоцтваў дзяржаўных органаў. З гэтым цесна звязана і другая праблема—строгае захаванне рэвалюцыйнай законнасці ва ўсіх сферах жыцця, і перш за ўсё ва ўзаемаадносінх дзяржаўных органаў і грамадзян.

Парадак фарміравання Саветаў БССР стаў прадметам заканадаўчага рэгулявання. У канцы лютага 1919 года Вялікі Прэзідыум ЦВК Беларусі прыняў два важныя акты: «Пастанову аб апарате кіравання мясцовых Саветаў» і «Палажэнне аб выбарах валасных і сельскіх Саветаў ССРБ». Цесна звязаныя паміж сабой, дапаўняючы адзін аднаго, яны абагульнялі папярэдні вопыт дзяржаўнага будаўніцтва ў Беларусі, улічвалі практыку арганізацыі і дзейнасці мясцовых органаў улады ў РСФСР¹.

У першым акце ставілася задача вызначыць некаторыя важнейшыя прынцыпы будовы апарата Саветаў.

Згодна з пастановай, пры гарадскіх і сельскіх Саветах, а таксама пры губеранскіх, павятовых і валасных выканкомх «для выканання ўскладзеных на органы Савецкай улады задач» арганізаваліся адпаведныя аддзелы. Апарат аддзелаў, у сваю чаргу, складаўся з пададдзелаў або аддзяленняў. Характар пададдзелаў і іх колькасць вызначаліся ўжо ў залежнасці ад тых пытанняў, якімі займаліся аддзелы, ад напрамку іх дзейнасці. Устанаўліваўся прынцып, згодна з якім загадчык аддзела павінен быць абавязкова членам выканкома.

Кожны аддзел меў калегію, у якую ўваходзілі загадчык аддзела і загадчыкі пададдзелаў. Пытанні вырашаліся галасаваннем. У выпадку раздзялення галасоў пароўну канчатковае рашэнне прымаў выканаўчы камітэт. Калі загадчык аддзела заставаўся ў меншасці, ён меў права прыпыніць выкананне рашэння калегіі, перадаўшы пытанне на разгляд выканкома.

Усе аддзелы павінны былі дзейнічаць у межах сваіх правоў і паўнамоцтваў на падставе ўказанняў і распараджэнняў выканаўчых камітэтаў, вышэйшых органаў улады. Пытанні прынцыповага характару, разгледжаныя аддзелаў, павінны былі зацвярджацца выканкомам. Аб важнасці таго ці іншага пытання меркаваў аддзел або выканком, які непасрэдна сам мог разгледзець любое пытанне агульнага ці прыватнага значэння.

Пастанова гаварыла і аб юрыдычным становішчы прэзідумаў выканкомаў. У прэзідыум губвыканкома павінна было ўваходзіць чатыры чалавекі: старшыня, два яго намеснікі і сакратар, у прэзідыум павятовага выканкома—тры чалавекі: старшыня, намеснік і сакратар, а ў прэзідыум валвыканкома—два чалавекі—старшыня і сакратар.

Прэзідыум выканкома павінен быў рыхтаваць матэрыялы для пасяджэнняў выканкома, кантраляваць выкананне яго пастаноў. Прэзідыум не меў права ўмешвацца ў работу аддзелаў, аднак па ўказанні прэзідума любое пытанне, разгледжанае аддзелаў, магло быць вынесена на пасяджэнне выканкома. Прэзідыум, такім чынам, з'яўляўся апэратыўным органам і ні ў якім разе не павінен быў падмяняць выканком.

З агульнага прынцыпу двайнога падначалення аддзелаў (яны падначальваліся непасрэдна выканкому і вышэйшаму аддзелу) былі зроблены некаторыя выключэнні. Ваенны і харчовы аддзелы падначальваліся толькі «па вертыкалі». У гэтых сферах дзяржаўнага кіравання патрэбна была большая цэнтралізацыя, чым у іншых.

Другі дакумент, «Палажэнне аб выбарах валасных і сельскіх Саветаў ССРБ», з'явіўся, па сутнасці, канстытуцыйным актам. Ён дапаўняў прынятую Першым Усебеларускім з'ездам Саветаў Канстытуцыю БССР, якая, як вядома, зафіксавала агульныя палажэнні аб структуры і паўнамоцтвах вышэйшых органаў улады рэспублікі і нічога не гаварыла аб мясцовых органах.

Палажэнне ўключала нормы аб выбарчым праве, парадку склікання валасных і павятовых з'ездаў Саветаў, арганізацыі сельскіх і валасных Саветаў.

Актыўнае і пасіўнае выбарчае права наступала для грамадзян з

¹ ЦДАКР БССР, ф. 806, воп. 1, спр. 2, арк. 41.

18 гадоў. Яго пазбаўляліся толькі асобы, якія належалі да эксплуатацыйнага класаў. Да гэтай катэгорыі грамадзян адносіліся: а) асобы, якія карысталіся наймавай працай дзеля павелічэння прыбыткаў; б) асобы, якія жылі на непарадоўныя даходы, працэнты ад капіталу і інш.; в) прыватныя гандляры, гандлёвыя і камерцыйныя пасрэднікі; г) манахі і іншыя службавыя рэлігійных культаў; д) агенты былой царскай паліцыі, службовыя асобы корпуса жандараў і ахоўныя аддзяленняў, члены царскай сям'і. Падобныя ж катэгорыі грамадзян пазбаўляліся выбарчых правоў і па законах РСФСР¹. Закон выключыў з ліку выбарчых правоў асоб, якія хоць і не належалі да эксплуатацыйнага класаў, але не займаліся прадукцыйнай і агульна-карыснай працай.

У палажэнні пералічваліся і катэгорыі грамадзян, якія мелі пасіўнае і актыўнае выбарчае права. Гэта — салдаты Чырвонай Арміі і Флоту і ўсе асобы, якія здабывалі сродкі да жыцця вытворчай і агульнакарыснай працай. Спецыяльна агаворвалася, што працоўныя, якія страцілі працаздольнасць, таксама карыстаюцца выбарчым правам.

У кожнай вёсцы з насельніцтвам звыш 100 чалавек выбіраўся сельскі Савет. Калі колькасць жыхароў населенага пункта не дасягала гэтай лічбы, вёскі аб'ядноўваліся і выбіралі агульны сельскі Савет. Члены сельскага Савета атрымлівалі плату.

Валасныя Саветы фарміраваліся з прадстаўнікоў сельскіх Саветаў. Кожны сельскі Савет, у якім было да 10 членаў, пасылаў у валасны Савет па адным прадстаўніку. Сельскія Саветы, якія мелі больш членаў, пасылалі па адным дэлегаце ад кожных 10 сваіх членаў.

Валасны Савет выбіраў свой выканаўчы камітэт з 4 чалавек. Згодна з палажэннем, валасныя з'езды Саветаў павінны былі склікацца не радзей аднаго разу ў месяц. Старшыня выканкома загадваў аддзелам упраўлення, а астатнія члены ўзначальвалі аддзелы зямельны, забеспячэння, мясцовай гаспадаркі, фінансаў.

Палажэнне прадугледжвала арганізацыю месцавых Саветаў у буйных населеных пунктах, якія не з'яўляліся адміністрацыйнымі валаснымі цэнтрамі. У мястэчках і так званых заштатных гарадах з насельніцтвам больш чым 5 тысяч чалавек Савет выбіраўся без санкцыі павятовага выканкома. Для арганізацыі месцавых Саветаў у населеных пунктах, дзе насельніцтва было менш чым 5 тысяч чалавек, трэба было мець дазвол губернскага аддзела ўпраўлення.

Палажэнне амаль не датычылася арганізацыі павятовых Саветаў, толькі ў адным з пунктаў указвалася, што на павятовай з'ездзе Саветаў пасылаюць сваіх прадстаўнікоў валасныя Саветы, па адным ад кожнай 1000 чалавек насельніцтва.

У законе гаварылася і аб кадрах валасных выканкомаў: «Неабходна, каб старшыня і члены выканкома былі пісьменныя, працаздольныя і маглі спраўляцца з ускладненымі на іх абавязкамі». Ад кадраў, ад іх дзелавітасці, палітычнай сталасці залежала прадукцыйнасць работы Савета выканкома. Непісьменнасць, невуцтва былі вялікім тормазам у сацыялістычным будаўніцтве.

У другой палове лютага 1919 года ў адпаведнасці з рашэннем ЦВК, Камісарыят унутраных спраў прыняў «Інструкцыю аб парадку правядзення выбараў валасных і сельскіх Саветаў ССРБ». Гэты акт як бы дапаўняў два папярэднія і быў апублікаваны з імі ў адным друкарскім адбітку.

Інструкцыя была першым нарматыўным актам Беларускай Саветскай Рэспублікі, накіраваным на ўрэгуляванне адной з важнейшых сфер грамадска-палітычнага жыцця — на правядзенне выбараў у вёсцы, арганізацыю органаў улады.

Як і ў РСФСР, выбарчае права з-за збегу акалічнасцяў было не ўсеагульнае, не зусім роўнае, не прамое і не тайнае. Нягледзячы на гэта, выбарчыя нормы забяспечвалі рабочым, сялянам, працоўнай інтэлігенцыі шырокі ўдзел у стварэнні сваіх органаў улады, у кіраванні рэспублікай.

¹ ЦДАКР, ф. 806, воп. 1, спр. 2, арк. 41.

На галоўных напрамках

У вельмі складаных абставінах сцвярджала сябе Савецкая ўлада ў Беларусі. Разбуральная грамадзянская вайна, ваеннае ўмяшанне імперыялістычных дзяржаў у справы Савецкай краіны, тэрор супраць дзеячаў Савецкай дзяржавы, голад, эпідэміі надавалі барацьбе асаблівы напал.

Страціўшы ўладу, эксплуатацыйныя класы прагнулі помсты. Цікавыя ў гэтай сувязі прызнанні «Мінскага галаса». Выказваючы запаветныя жаданні пэўных колаў, якія не чакалі нічога добрага ад новага ладу, газета пісала, напрыклад, 17 кастрычніка 1918 года, што з падзеннем бальшавізму «Расія перажыла б жахі крывавай помсты, расправы белай гвардыі з чырвонай гвардыяй, кашмар, перажыты ў 1871 годзе Парыжам і зусім нядаўна Фінляндыяй». Адсюль, між іншым, рабіўся наступны вывад: неабходна ўмяшанне заходніх дзяржаў — яно, маўляў, «здолее ліквідаваць рускую камуну без крыві і без жахаў».

Вастрыня класавай барацьбы адчуваецца ў загадах рэўкомаў, у партыйных адозвах, у матэрыялах друку. Маніфест Часовага ўрада Беларусі аб'явіў Беларускаму раду і яе «міністраў» па-за законам.

Дыханне часу даносіць да нас дакументы рэўкомаў. У сваім першым загадзе Мінгубрэўком, напрыклад, запісаў, што «кожны, хто ідзе супраць Савецкай улады, лічыцца ворагам народу і павінен быць расстраляны», што «ўсе распрадзянны Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта і яго эмісараў павінны выконвацца бяспрэчна, пад страхам найцяжэйшага рэвалюцыйнага пакарання»¹.

Суровае пакаранне пагражала бандыту, хабарніку, контррэвалюцыянеру. Не менш суровае пакаранне чакала і спекулянт, бо спекулянт — дэзарганізатар размеркавання прадуктаў харчавання і тавараў шырокага ўжытку, якое наладжвала Савецкая ўлада. Насельніцтва сустракала як належае, калі павятовы выканком, напрыклад, у сваёй пастанове пагражаў расстраляць за сістэматычную спекуляцыю.

Ішла вайна, і на першым месцы стаяў лозунг: «Усё для Чырвонай Арміі». Абаронцы краіны Саветаў патрэбны былі і папаўненне, і ўзбраенне, і амуніцыя, і прадукты харчавання. З першых дзён сваёй дзейнасці мясцовыя органы ўлады рабілі ўсё, каб дапамагчы чырвоным войскам. Вялікае значэнне надавалася ваеннаму навучанню. «Мазолістыя рукі павінны навучыцца моцна трымаць вінтоўку!» — словы адной з адозваў, якая яскрава выказвала сутнасць задачы.

Акупацыя прынесла страты народнай гаспадарцы, узмацніла разруху. Пры адступленні нямецкіх войскі па загаду свайго камандавання зламысна, часта ў парушэнне дасягнутай з савецкім камандаваннем дамоўленасці, разбуралі будынкі, масты, чыгуначныя пуці, станцыі, установы і сродкі сувязі, вывозілі каштоўнае абсталяванне прадпрыемстваў, каляровыя металы, нават у выглядзе дзвярных ручак, падсвечнікаў і царкоўных званаў.

Акупанты вывозілі з Беларусі многа буйнай рагатай жывёлы, свіней, авечак. Не менш жаданай здабычай былі коні, павозкі. Вывозілася зерне, сала, сена, бульба. Асабліва многа шкоды прынеслі насельніцтву нямецкіх войскі ў верасні-кастрычніку. Сялян прымушалі нават адразаць у коней хвасты і грывы, а волас здаваць у камендатуру.

Узаемаадносіны з сялянствам былі адным з галоўных клопатаў Савецкай улады. Барометр сялянскага настрою рэагаваў вельмі востра. Селянін глядзеў на ўладу практычна. Яго цікавіла, што робяць бальшавікі ў зямельным пытанні, якая будзе харчовая палітыка, што дасць новая ўлада ўзамен прадуктаў яго працы. Самыя малыя памылкі адразу давалі сібе адчуваць. Варожая прапаганда палохала сялян камунамі, злоўжываючы іх прыхільнасцю да прыватнай гаспадаркі, адсталасцю і невуцтвам. Перад краінай стаялі такія важныя пытанні дзяржаўнага жыцця, як нарыхтоўка прадуктаў харчавання, фарміраванне Чырвонай Арміі. А іх можна было

¹ «Документы и материалы по истории Белоруссии», т. IV, стр. 429.

паспяхова вырашыць толькі на падставе трывалага саюза рабочага класа і сялянства.

На кожным з'ездзе ішла размова аб тым, як накарміць галодных. Уся краіна гаравала, і спадзявацца можна было толькі на ўласныя рэсурсы. На Барысаўскім павятовым з'ездзе Саветаў у канцы снежня 1918 года прадстаўнік УсеЦВК Лудкевіч, адказваючы на скаргі дэлегатаў з валасцей, сказаў, што ў іншых губернях становішча яшчэ горшае¹. У Беларусь ехалі з губерняў Расіі, маючы надзею дастаць што-небудзь з харчавання.

Харчовыя цяжкасці ўжо тады прымусалі думаць пра карэннае вырашэнне гэтай праблемы. Дзе выйсце? Лічылі, што трэба ўзняць прадукцыйнасць сельскай гаспадаркі. А гэта магчыма толькі праз стварэнне буйных калектывных гаспадарак і саўгасаў. Сама па сабе ідэя правільная. Але для яе ажыццяўлення тады яшчэ не было ўмоў.

Ва ўсходніх раёнах Беларусі захапляліся камунамі. Паводле дадзеных на снежань 1918 года, у Віцебскім павеце было больш як 30 сельскагаспадарчых працоўных камун. На той час гэта нямаля. Членамі камун былі і гарадскія рабочыя.

Мясцовым партыйным арганізацыям і органам улады раілася звяртаць асаблівую ўвагу на арганізацыю камун. Не абышлося без захаплення. Віцебскі губернанскі з'езд Саветаў забараніў узводзіць новыя пабудовы ў аднаасобных гаспадарках, «за выключэннем асабліва ўважлівых прычын». Віцебскі губернанскі з'езд бачыў выйсце ў арганізацыі калектывных гаспадарак: «Наперад, таварышы, усе ў камуну, да супольнага ворыва, каб хутчэй агульнымі намаганнямі перамагчы голад і галечу і пабудаваць царства сацыялізму». З'езд прапанаваў губземадзелу «прыступіць да распрацоўкі агульнагуберанскага праекта камуністычнага землеўпарадкавання і да дзяржаўнай рэгістрацыі земляў, якія прадугледжваюць суцэльныя камуністычныя гаспадаркі». Апрача таго, з'езд паставіў звярнуцца ва УсеЦВК з прапанавай «аб хутчэйшай распрацоўцы па ўсіх народных камісарыятах адпаведных дэкрэтаў для паступовага ператварэння прыватнага земляробства ў дзяржаўную сацыялістычную фабрыку вытворчасці сельскагаспадарчых прадуктаў...»

У вызваленых раёнах тая ж крайнасць, але ў іншых формах. Тут спрабавалі арганізаваць у былых маёнтках як мага больш саўгасаў. Але сяляне чакалі падзелу былых памешчыцкіх земляў. Тэзісы ЦБ КПБ па зямельным пытанні, апублікаваныя ў студзені 1919 года, выказвалі агульныя прынцыпы зямельнай палітыкі ў рэспубліцы. Дакумент адлюстравваў тэндэнцыю да арганізацыі буйных сельскагаспадарчых прадпрыемстваў.

Арганізаваць ахову маёмасці, перасяліць беднату ў дамы багатых, канфіскаваць іх маёмасць і г. д. — гэта было не самае цяжкае і не самае складанае. А вось наладзіць сістэму арганізацыйных адносін, умела рэгуляваць гэтыя адносіны, знайсці шляхі і формы стварэння новага і асабліва наладзіць правільныя ўзаемаадносіны рабочага класа і сялянства — справа надзвычай складаная і цяжкая. Патрэбны былі ўменне і цвярозы падыход. Практыка стала ўніверсітэтам для людзей, якія ажыццяўлялі партыйнае і дзяржаўнае кіраўніцтва.

Нярэдка мы, гісторыкі, дарэчы ці недарэчы ўжываем выраз «шырока разгарнулі работу», калі гаворым пра арганізатарскую дзейнасць дзяржаўных або партыйных органаў. Гэты слоўны штамп не перадае ўсёй складанасці арганізатарскай работы.

Вопыт — каштоўны настаўнік. Практыка савецкага будаўніцтва ва ўсходніх павятах мела вялікае значэнне для будаўніцтва ў вызваленых раёнах. У лістападзе 1918 года па некаторых павятах Заходняй вобласці пракацілася хваля мянжжоў. Узброеныя банды разганялі выканкомы, нападлі на ваенныя камісарыяты, забівалі актывістаў, заклікалі адмаўляцца ад ваеннага навучання, спрабавалі ўводзіць свае парадакі.

Воласці і паветы, ахопленыя выступленнямі, аб'яўляліся на ваенным становішчы. Даводзілася прымяняць надзвычайныя меры. Аб характары антысавецкіх выступленняў сведчыць такі факт. У Полацкім павеце ў час

¹ «Известия Борисовского Совета...», 2 студзеня 1919 г.

падаўлення ўзброенага выступлення было адабрана 1 500 вінтовак. Частку зачынішчыкаў выступлення расстралялі на месцы, іншых перадалі ў надзвычайную камісію¹. Ніці паўстання, якому ўсё ж не ўдалося шырока распаўсюдзіцца, цягнуліся за дэмаркацыйную лінію, у штаб белагвардзейцаў у Пскове.

Мяццеж і іншыя падобныя палітычныя выступленні патрабавалі ўважліва вывучаць прычыны іх узнікнення. Адным з важнейшых вывадаў, якія партыя рабіла пры гэтым, было патрабаванне да мясцовых партыйных і дзяржаўных органаў усяляк узмацняць арганізатарскую і палітыка-выхаваўчую работу сярод насельніцтва. Работнікі Саветаў не мелі права пакідаць свае пасты ў час небяспекі, а павінны былі змагацца з ёю. Перш за ўсё патрэбны былі агітацыйныя меры; калі ж яны не дапамагалі, тады трэба было ўжываць крайнія сродкі ўзброенага падаўлення.

Характар і кірунак арганізатарскай работы мясцовых органаў улады Беларусі сведчаць пра выключную складанасць гістарычнай абстаноўкі ў той час.

Калі 2 лютага 1919 года ў Мінску сабраўся Першы Усебеларускі з'езд Саветаў, яшчэ не на ўсёй тэрыторыі рэспублікі былі выбраны Саветы. У той час як у Мінскай губерні працоўныя маглі прыступіць да амаль паўсямеснай арганізацыі Саветаў, у Гродзенскай губерні працягвалася вызваленне тэрыторыі ад акупантаў. Становішча тут ускладнілася ў сувязі з агрэсіяй буржуазна-памешчыцкай Польшчы. Не паспелі адысці нямецкія захопнікі, як гарады і сёлы Беларусі сталі захопліваць польскія легіёны.

У канцы студзеня Часовы ўрад рэспублікі, які ўзначальваў З. Жылуновіч, прызначыў Гродзенскі губеранскі ваенна-рэвалюцыйны камітэт, у які ўвайшлі Берсан (старшыня), Ахманаў, Клыш, Пятроў, Няцецкі, Эльверт і Мініх. Рэўком павінен быў зрабіць усё, каб хутчэй вызваліць губерню ад акупантаў. Часова месцам знаходжання рэўкома быў прызначаны горад Слонім. Але дзейнасць Гродзенскага губрэўкома была непрацяглая. У канцы лютага ён быў распушчаны. Справа ў тым, што рэўком быў створаны з разлікам на хуткае вызваленне Гродзенскай губерні. Наступленне ж белапольскіх легіёнаў змяніла становішча. 13 лютага легіянеры захапілі Ваўкавыск і павялі наступленне на Слонім. 25 лютага польскія атрады напалі на горад.

У канцы лютага ў сувязі з утварэннем адзінай Літоўска-Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і роспускам ЦВК БССР для кіравання Мінскай губерняй быў створаны губрэўком. Паварот знешнепалітычных падзей паставіў беларускі народ перад новымі грознымі выпрабаваннямі.

Лістапад 1918 года паклаў пачатак новаму гістарычнаму этапу ў барацьбе беларускага народу за Савецкую ўладу. Склаліся спрыяльныя абставіны для вызвалення раёнаў Беларусі, захопленых кайзераўскай Германіяй.

Неадольная цяга беларускіх рабочых і сялян да ўз'яднання з Савецкай Расіяй сведчыла аб папулярнасці ўлады Саветаў, аб трываласці змацаваных гісторыяй сувязяў братніх народаў.

Крах нямецкай акупацыі і аднаўленне Савецкай улады на значнай частцы тэрыторыі Беларусі дазволілі беларускаму народу 1 студзеня 1919 года абвясціць сваю Савецкую рэспубліку, ажыццявіць свае права на свабоднае дзяржаўнае самавызначэнне. У выключна цяжкіх умовах разгортвалася нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва беларускага народу.

¹ «Борьба за Советскую власть в Белоруссии», стр. 368.